П’єса на чотири дії

ДІЙОВІ ЛЮДИ

С м и к С е р г і й — голова сільради

П а н ь к о — секретар

К о п и с т к а М у с і й

П а р а с к а — його жінка

С т о н о ж к а І в а н незаможні

Г а н н а — його жінка

В а с я — його син

Д і д Ю х и м — 105 років

Г и р я Г н а т

Л и з я — його дочка багатії

Г о д о в а н и й

Д і д з ц і п к о м

Ч е р н и ц і з м о н а с т и р я

Л а р и в о н — глухонімий, Гирин наймит і сторож при церкві

О р и н а — старчиха

ДІЯ ПЕРША

1

Запалила Г а н н а у печі. Стала, схилилась на комин, сумує:

— Отакого наробили, що й варити нічого. Слобода!..

А на лаві край віконця син В а с я вчив грамоти сусіду М у с і я К о п и с т к у.

— Ти не так, дядю Мусію, не так. Не о-си-а, а о-с-а, оса... Протягом треба — ооссаа...

К о п и с т к а. Оооссиа...

Г а н н а. Та киньте своє читання! В печінках уже сидить. Чуєте, чи вже позакладало?

К о п и с т к а. Тр-р, мамашо!..

Г а н н а. Люди сміються...

К о п и с т к а. Бо дурні.

Г а н н а. Годі, розумний!

К о п и с т к а. І ти, мамашо, дурна.

Г а н н а. Наробили слободи...

К о п и с т к а. Дурна, як отой рогач... Ти чула, що казав Ленін? Тоді світ новий настане, як ми з тобою рихметики вивчимось...

Г а н н а. Хай вона тобі сказиться!

К о п и с т к а. Рихметики й усякої політики вивчимось. а тоді зладнаємо тобі таку піч, що сама варитиме, сама й пектиме...

Г а н н а. Варнякай...

К о п и с т к а. От тоді побачиш! Покрутиш гвинта, а воно... ш-ш-ш! — борщ закипів, іще покрутиш — трах-тара-рах! — борщ на столі...

Г а н н а. Варити он нічого! Голод заходить! (До сина). Кинь, бо'гже, їй-бо, попалю всі твої книжки!

В а с я. Мамо! Ми люди темні, а я не хочу бути темним. Я не можу так... Тепер революція, і вчитися треба всім, всім...

К о п и с т к а. І тобі, мамашо!

В а с я. І вам, мамо, вчитися треба, а не гарчати на мене раз у раз.

К о п и с т к а (аж плеснув у долоні). Трах-тара-рах, резолюцію прийнято!

Г а н н а. Ой лишечко! Так от що слобода наробила! Вже я гарчу, вже я собака...

В а ся. Та не собака, мамо!..

Г а н н а. А все через книжки оці, через книжки!.. (Кинулась до книжок).

К о п и с т к а. Тр-р! (Заступив їй дорогу).

В а с я. Втечу до Червоної Армії. Там лучче буде...

Г а н н а. Тю на тебе!.. Дурний... Я ж тобі добра бажаю, як рідная неня, а ти... (Одійшла).

В а ся. Їй-бо, втечу!

Г а н н а. Схаменись!.. Та хіба оті книжки мені вадять! Тобі, Васю!.. Подивись, як ти змарнів, Васю!

К о п и с т к а. Ну тебе к лихій матері, мамашо, — не заважай нам! Учи, Васько, та вчи уголос, щоб і вона чула, і всі щоб чули!.. Хай сміються! Осиа!..

2

Рип у хату — д в і ч е р н и ц і.

К о п и с т к а (аж тюкнув). Тю! Диви — темна сила прилізла.

Г а н н а (на Копистку). Тю на тебе! Здурів?

Ч е р н и ц і мов не чули, низенько вклонились, перехрестились. Одна загугнявила:

— Жертвуйте, православні, на построєнія божої церкви, якщо ласка ваша...

Д р у г а (приспівувала). І не оставить вас господь та пресвята богородиця за жертву вашу.

Г а н н а (зашарілася, розгубилася). Пожертвувала б, сестриці, коли ж ані пилинки борошна... Хіба, пождіть, я рушничок вам вийму на церкву. Вишитий. (Одчинила скриню. Шукає).

К о п и с т к а (скоса на черниць). Колядуєте, дівчата?

Ч е р н и ц і ні в тих ні в сих. Зашморгали носиками.

І хіба ото вас ще не розігнали?

П е р ш а (зчулася). Розігнали, благодії наші, розігнали...

Д р у г а (вже приспівувала). А в церкву божую коней поставили.

Г а н н а (рушник затремтів у руках). Ой матінко божа! У церкву — коней?

Ч е р н и ц і (так і посипали): Правду знайте, православні!..

— Прийшла комуна, вигнала нас з обителі нашої дівочої, а в церкву коней...

— І хреста з церкви знято...

— Уночі зняли...

К о п и с т к а (цигарка не скручується). Та де, ви кажете? В якому монастирі?

Ч е р н и ц і. У Благовіщенському, благодію, може, знаєте...

К о п и с т к а. Це той, що коло зеленого броду?

Ч е р н и ц і. Істинно, благодію, — коло броду.

К о п и с т к а (цигарка скрутилася). Так... Ловко ж ви брешете, дівчата!

Ч е р н и ц і (очатками блик-блик). Істинно православні, істинно так! Нам гріх неправду казати...

К о п и с т к а (до Ганни, до Васі). От же брешуть, аж курява встає! Я ж там був оце... в понеділок чи в неділю, коли б не збрехати. Авжеж, у неділю! Що розігнали монашок, то таки розігнали. Тільки не коней, а дітей туди навели, отих сиріток воєнних і всяких... (Повернувся до черниць). Та й брешете ж ви!.. Ти диви — їх уже нема! Щезли, як відьми... (Прочинивши двері, крикнув услід). Га? Піймалися на брехні, сучі дочки! (До Васі). От, синок, інцидент... Ану, як оте совіцьке слово, що про такий случай говориться? Подивись лишень у тетрадьку, ти там був записав...

Г а н н а. Та й ти ж кажеш, що розігнали?

К о п и с т к а. Тр-р-р, тобі нема тепер слова. Шукай, синок, шукай!

В а ся (взявся вичитувати). Конституція, дядю?

К о п и с т к а. Ні...

В а с я. Резолюція?

К о п и с т к а. Ні... Резолюцію ж я знаю.

В а ся. Революція?

К о п и с т к а (аж зачухався). Та ні... Шукай того слова, що на акацію скидається.

Г а н н а. Та киньте ви ці гаспидські слова!

К о п и с т к а. Тр-р-р...

В а ся. Реєстрація?

К о п и с т к а. О! Щось трошки виходить.

В а ся. Експропріація? Експлуатація? Провокація?

К о п и с т к а. Ось воно! Впіймав! Провокація... От ти, мамашо, не вірила, а воно виходить на моє. (Загнув пальця). Попи — раз. (Загнув другого, третього). Дяки — два. Монахи — три. Пани — чотири.

Г а н н а. Ну?

К о п и с т к а. Монашки — п'ять. Вся ця наволоч робить нам провокацію... От що, синок: тут щось неспроста... Катай за монашками!

В а с я. Як за монашками? Чого?

К о п и с т к а. За монашками, на вивідки. До кого зайдуть, що казатимуть — про все вивідай, синок...

Г а н н а. І навіщо ото? Не ходи!

К о п и с т к а. Ша! Чула, що монашки казали? Чула?

Г а н н а. Ну й що такого вони сказали?

К о п и с т к а. От тобі й на! Ну й дурна ж ти!.. Слухай ще раз! Монашки збрехали?

Г а н н а. Одчепися!

К о п и с т к а. Ні, ти скажи — збрехали?

Г а н н а. Ну, може й збрехали.

К о п и с т к а. Сказали, що комуна в церкву коней поставила?

Г а н н а. Сказали.

К о п и с т к а. А ти їм рушника за це дала?

Г а н н а (вже од печі). Не монашкам дала, а богові в прийом!

К о п и с т к а. Не богові, а провокації!.. Біжи, синок, та наглянь, де вони спиняться, у кого ночуватимуть... Катай!..

Побіг Вася. К о п и с т к а, закуривши, до Ганни:

— От моя жінка цього б не зробила.

Ганну зачепило.

Г а н н а. Годі хвалитися! Може й зробила б...

К о п и с т к а. Бив би!..

Тут з печі Д і д Ю х и м ізліз. Кахи, кахи, — сплюнув у черепок.

— І добре зробив би, бо жінка, сину, як коса: не поклепеш — не покосиш...

К о п и с т к а. От бач! Трах-тара-рах! Резолюцію прийнято... Чули, діду, провокацію?

Д і д Ю х и м. Та я оце закуняв був трошки... Приснилось, немовби я знов у солдатах, на Шипці. А їсти, а курити — як оце, приміром, тепер, да... Коли бачу — наш ротний цигарку курить. Побачив мене та...

К о п и с т к а. Закуріть, діду Юхиме!

Д і д Ю х и м (допався до кисета). Радий старатися... Побачив та як крикне: "Здоров був, молодець!" Я так і скочив. Дивлюсь, аж це ти...

Г а н н а. А вже мені оце куріння ввірилось! Тож вікон не видно!

Д і д Ю х и м. Кури його, прокляте зілля, — воно богові не вклонилося. Кажуть же люди, якщо не брешуть, що колись бог та святий Петро прийшли на землю...

К о п и с т к а. Туг ось монашки такої розказали, що... От якби дізнатися, коли вони прийшли?

Д і д Ю х и м. Хто?

К о п и с т к а. Монашки...

Д і д Ю х и м. Та не монашки, а бог з Петром!.. Ішли степом. То всі трави й квіти вклонилися їм низенько, один тютюн не вклонився...

К о п и с т к а (до Ганни). Ти не бачила їх вчора?

Г а н н а мовчить.

Д і д Ю х и м. Кого? Бога й Петра?

К о п и с т к а. Та монашок.

Д і д Ю х и м. Та я тобі не про монашок, а про Оога та Петра! Слухай! Один тютюн не вклонився. Тоді сказав бог: "Будеш ти, тютюне, однині проклятий, і палитимуть тебе люди, доки світу..."

К о п и с т к а (замислився). Гм... Треба було б мовчати!

Д і д Ю х и м. Як мовчати?

К о п и с т к а. Хай би вони язички свої порозв'язали...

Д і д Ю х и м. Хто? Бог та Петро?

К о п и с т к а. Та монашки, діду! Було б мені, кажу, помовчати та послухати, чого б вони наказали...

Д і д Ю х и м. Та ти слухай! Бог тютюнові сказав...

К о п и с т к а. Побіжу. (Та й подався з хати).

Д і д Ю х и м (до Ганни). Та куди це він зірвався? (По паузі). А сонечко вже за сніданок! Чи нема у тебе там?..

Г а н н а, їсти? Учора ж і послідки вишкребла — хіба повилазило?

Д і д Ю х и м. Та ні... Води гаряченької...

4

Двері навстіж — чобітками зарипів П а н ь к о — секретар сільради:

— Та що скоїлось — сюрприз який чи пужар, дядьку Мусію?

За П а н ь к ом увійшов Мусій К о п и с т к а, за Копистककою І в а н С т о н о ж к а — господар хати.

К о п и с т к а. Та кажу ж — провокація... У церкву, кажуть, коней навели... Я зразу не добрав діла, а тоді подумав-подумав: це ж вони все село нам зворушать, а найпаче багатіїв отих — Гирю, Годованого... Добре, що догадався — трах-тара-рах, погнав парнишку і сам оце...

П а н ь к о. Дурниці! Ніякої воєнної небезпечності... Просто баби понапивались опію релігії та й плещуть язиками...

К о п и с т к а. Ой, не кажи! Такого, брат, наплещуть, що аж-аж... Треба побігти наглянути. Найпаче до Гирі під двір, до Годованого.

П а н ь к о. Плюньте й розітріть!

К о п и с т к а. Не можна!.. Не будь Гирі, Годованого — наплював би, а так... чує моя душенька...

П а н ь к о. Не ходіть — є йтересніше діло.

К о п и с т к а. Я на хвилинку! Тільки до Гириного двору... Я зараз!

Уже взявся К о п и с т к а за клямку, як тут П а н ь к о пляшку з-під поли на стіл та:

— Вип'ємо, дядьку Мусію?

К о п и с т к а (очі забігали). Ні, я мабуть... побіжу. (А сам за кисет, ще й дідові дав). Ось тільки закурю... і побіжу.

С т о н о ж к а. Поспієте, сваток! Сідайте, товаришу секретар! Ганно! Чи нема у тебе там...

Г а н н а настовбурчилась. Він до неї стиха:

— Товариш же секретар наш... Зранку не їли... і той...

Г а н н а. Одної лише капусти дві чи три пелюстки, а більш нічогісінько...

П а н ь к о (уші чуткі). Дайош, тітко, й капусти! Аби в животі було чим подряпати...

С т о н о ж к а. Треба ж, як то кажуть, по-братськи...

Д і д Ю х и м, кахикнувши, пішов до припічка.

— А ви, тату, куди?..

Д і д Ю х и м. Та я вже, сину, їв...

С т о н о ж к а. Ага, ото й добре...

П а н ь к о (наливши Стоножці). Хазяїну! Пожалуста...

С т о н о ж к а. Нашому брату й не годилось би тепер пити, та вже нехай нам Радянська влада простить...

П а н ь к о. Саме тепер треба пити... Чому? А тому, що в самогоні хліб є, так би мовити, — сила, а ми без хліба... Сьорбаніть, дядьку Мусію!

К о п и с т к а (повагавшись, взяв чарку, вихилив, сполоскав зуби). І не пив би, дак через зуби... Крутять і крутять, немов у них контра завелась...

Г а н н а. А за монашками хто брався бігти?

К о п и с т к а (мов не до нього було сказано). Гм... ми випили, а за діда забули...

С т о н о ж к а. Та той... Вони он закуняли.

К о п и с т к а. Не годиться так... А знаєте, що я надумав?.. Як був я в городі, то бачив, як ушановували трудових героїв... Ой ловко вийшло! Предсідатель таке слово сказав, що аж-аж... Каже: спасибі, товариші, що потрудилися для Совіцької власті. Скільки віку, каже, вона вас не забуде.

С т о н о ж к а. А хто ж вони за люди, оті герої?

К о п и с т к а. Думаєш, пани? Наш брат, трудовий елі-мент!.. Один дідок був з робочих — так його на руках гойдали... їй-бо! Щоб не пити оце по-дурному, даваймо діда Юхима вшануємо? Га?

П а н ь к о. А це — кумедія буде. Дайош!.. Гей, діду!

К о п и с т к а й С т о н о ж к а (до діда): — Діду Юхиме!

— Тату!

Д і д Ю х и м. Га-га!

К о п и с т к а. Просимо до столу, як трудового елімента...

Г а н н а. Люди просять на чарку горілки...

К о п и с т к а. Жаль, нема музики, а то б зараз ушкварили дідові "Інтернаціонала"... (Наливши чарки, подав одну дідові). Ну, брати-товариші, й ви, Тарасовичу! Поздоровляю вас, Юхиме Тарасовичу, як трудового героя, од щирого серця... Спасибі, що потрудилися за свій довгий вік, бо Совіцька власть... От не вмію як слід балакати...

П а н ь к о засміявся.

— Ану, П а н ь к о, ти!..

П а н ь к о в регіт.

— Гех, якби ж то я вмів говорити! Я тоді б сказав таке, що попадали б усі буржуї у світі... а Дід Юхим возрадовався б...

П а н ь к о. Ану, дядьку Мусію! їй-бо, йтересно...

К о п и с т к а. Граждани буржуї! — сказав би... — Шапки скиньте перед дідом, чолом йому бийте, таку вашу маму... Він вам землю орав? Орав... Овець випасав? Випасав. А скільки солі виволочив?.. Сто літ робив? А що собі придбав? Горб на спину, та ціпок у руки, та ще денікінських шомполів у спину... Ех ви!.. А ще вчені... Та що там казати! Вра — і більш нічого!..

П а н ь к о (аж зайшовся). Вра-а!..

Д і д Ю х и м. Оце мені нагадало, як колись ми генерала Гурка на вра брали... Ще за турецької війни...

П а н ь к о. Ану, діду, ану?

Д і д Ю х и м. Стоїмо ми раз, да... (Звівся на ноги). Коли під'їздить отак (показав у вікно на стіжок соломи) як до соломи... "Здорові, дєті мої, орли!" (По цім слові покивав головою і урочисто додав). Та й заплакав...

П а н ь к о (так і розлігся). Заплакав? Ха-ха-ха... А Скобильова генерала ви, діду, бачили?..

Д і д Ю х и м. Аякже... Видав і Скобильова. Дісьвительно, під'їздить отак як... до соломи... "Здорові, дєті мої, говорить, орли!" (знову суворо, врочисто). Та й заплакав... (А в самого аж сльози). На вра взяли, як оце ви мене... Спасибі вам...

К о п и с т к а. Грай, музико, "Інтернаціонал"!.. Жаль, що немає моєї Параски... Хіба побігти?..

П а н ь к о. Куди?

К о п и с т к а. По жінку...

П а н ь к о. Плюньте на жінку... Хто тепер з таким барахлом возиться? Моди нема. Тепер яку попав, та й жінка. Правду кажу?

К о п и с т к а. Ні, братику, це не так. Це ти, не во гнів будь сказано, трошки брешеш...

П а н ь к о. Я брешу?..

К о п и с т к а. Бо чоловік не півень, і обратно ж: без жінки, як без хати.

П а н ь к о. Дурниці! Ви докажіть, що це іменно так.

К о п и с т к а. Та хоч би й я з Параскою...

Г а н н а. Годі вже — з Параскою!..

К о п и с т к а. Тридцять годочків, як один, вижили. А бувало всього. Бувало, й нап'єшся отак та прителіпаєш-ся додому без розуму... Прокинешся вранці — у кишені вітер, у голові ковалі. То вона: "Що, п'янюго, голова болить?" — "Болить, Парасю, ой як болить..." Одчине

скриню, витягне шкалика: "Сідай, ка, п'янюго, та випий із жінкою". Сіли, випили, закусили...

П а н ь к о. Це не доказ і не йтересно... Гех, як був я у повстанцях! От де було, да... І обще йтересно було. Не то що тепер: хліб повивозили, голод... Вип'ємо!

К о п и с т к а. Підожди... Бо було ще й гірше: не то що хліба, — кізяка, щоб витопити, не було. А надворі б є, мете, ще й до того ніякої тобі Совіцької власті не було. То вона: "Знаєш, ка, старий, що я надумала?" А що, кажу? "Продамо хату?" То й продамо, кажу... Що ви думаєте — продали хату! Ну там сіли, випили, закусили, а тоді як пішли у найми, як пішли... І де вже ми з нею не служили...

П а н ь к о. Не йтересно!

К о п и с т к а. Підожди! Засадили мене в тюрму за те, що панську економію палили. Сидю у віконця та й кукую. Коли трах-тара-рах — жінку приводять... Побачила мене, гукає...

5

Аж тут увійшла П а р а с к а:

— Ось де він сидить, руда сатана!

К о п и с т к а. Парасю!

П а р а с к а. Йди, п'янюго, додому!

Д і д Ю х и м. Ага, впіймавсь?.. Хрестись мерщій та читай — да воскресне бог...

К о п и с т к а. Ось вона, моє ладо. Парасю!.. (Шуткуючи обняв її).

П а р а с к а. Одчепись, нечиста сило!.. Мусію! Та хіба на людях так годиться?

Поцілував.

Хай ти сказишся... Та пусти!

К о п и с т к а. Парасю! Подивись мені у вічі... не так!..

П а р а с к а. Додому йди, нечиста сило!.. Ти ж слово давав не баритись...

К о п и с т к а. Та нема ж у нас дому. Ні хати, ні худоби... Клопіт нам який, чи що?

П а р а с к а. Авжеж, клопіт!.. Гуляєш, а там он монашки по хатах, як ті ворони на хугу...

К о п и с т к а. Знаю! Зараз побіжу. Ось тільки випий чарочку, ладо моє...

П а н ь к о. Випий, тітко, слиш?

Г а н н а. Та випий, свахо, коли чоловіки просять!

Д і д Ю х и м (до Копистки). Та кресни її кулаком раз! А то припадає, як півень до курки...

К о п и с т к а. Ви не дивуйте, що вона зверху сердита... Всередині ж серце у неї — дак істинно пуховая по-душенька... Та що там казати! Випий, зіронько!.. Та випий, ну тебе к лихій матері!

П а р а с к а. От сатана, таки спокусив. Ну, за ваше всіх здоровлячко!.. І за твоє, моє ладо коханеє!

К о п и с т к а. Ура-вра!.. А слухай, Парасю, що я надумав...

П а р а с к а. А що, старий?

К о п и с т к а. Живем ми до которого часу благополучно, а що далі з нами буде, то й ти, мабуть, не знаєш...

П а р а с к а. Пхи, голоду не бачили?

К о п и с т к а. Тр-р-р, старенька... Підемо в город та на патрет ізнімемось!..

Г а н н а. І куди вам, мурим, та на патрет!

П а р а с к а. А що ж!.. І підем!.. Шкоди од цього людям не буде.

К о п и с т к а. Трах-тара-рах, резолюцію прийнятої

6

Припадаючи на ліву ногу, ввійшла О р и н а — старчиха.

Стала у порога.

— Здрастуйте-е!

К о п и с т к а. Здрастуй, мамашо!

О р и н а. З п'ятінкою вас усіх святою... Бачте, — по миру побираюся... До кого не прийду — гонять, лають... Такий голод. Голод-голод...

П а н ь К о. Голод скрізь, бабо.

О р и н а. То я оце й подумала: завітаю до комітетських. Хоть самі вони без хліба, дак хоть тепле слово скажуть...

С т о н о ж к а. Чи не зосталось там капусти?

Г а н н а (тільки пальцями хруснула). Нема.

К о п и с т к а. Ну, то хоть випий, мамашо!..

О р и н а (випила). Хай же вам, мій таточку, боженька за це та ласку духу свого пошле!

К о п и с т к а. От якби він замість духу та лантушок борошна кинув! А духом ми вже давно живем, мамашо.

Г а н н а. А то правда, Орино, що тя, кажуть, кота зварила?..

К о п и с т к а (аж рукою замахнувся на Ганну). А ще про що спитай! Ну й кручена...

С т о н о ж к а. Ганно!

Д і д Ю х и м. Та вдар її, Йване!..

О р и н а (заплакала). Коли ж п'ятеро, вірите... Од першої пречисти без хліба... А тут і Оленка померла. Люди присікались — якби, кажуть, рідну доньку, то не поховала б без батюшки... А я, от побий мене боженька, таточку, не чужа Оленці... Аж тепер признаюся: у житі родила, принесла й сама собі підкинула.

П а н ь к о (кулаком об стіл). Не йтересно! Годі!.. Набридло мені усе це... Щодня у сільраді: той помер, той помирає, а той пухне... Дурні ми були, що хліб дали вивезти!.. Ходили, шукали, трусили, а що нам за це?.. І обще революція не йтересна стала, от!..

Повів П а н ь к о оком, випитуючи кожного приховану думку.

Похнюпились усі, мовчали. Тільки в Мусія губи аж бриніли, от-от щось скаже.

Засміявся П а н ь к о:

— Ну, це я шуткома... Вип'ємо, дядю Мусію! Вип'ємо, та розкажіть такого, щоб за пупа взяло!..

7

Ніхто й не помітив, як у хату ввійшов С е р ь о г а С м и к, голова сільради.

Почув він П а н ь к о в у мову.

— Ну, коли вже П а н ь к ові захотілось такого, щоб за пупа взяло, то я розкажу...

П а н ь ко. Це ти, Серього?

С м и к. Ні, не я...

К о п и с т к а. А ми оце трошки...

С м и к. Бачу... Так хочеш такого, щоб за пупа взяло?

П а н ь к о (зніяковів). Та то я так... Згадалось, як у повстанцях, да... Один чудій розказував... Кишки рвали...

С м и к. Я кращої розкажу... Такої, що й пупа порвеш. Хочеш?

П а н ь к о. Дайош!.. Тільки ти випий... І щоб було йтересно...

С м и к. А слухай!.. Сьогодні я довідавсь, що Гнат Г и р я млинового продкомові не платив. Був агент у волості й казав, немов у Гирі є посвідчення з печаткою й підписами од нашої сільради, що його млин ціле літо не молов...

К о п и с т к а. Гирин млин? Та він ще й тепер меле...

С м и к. То оце я й питаю секретаря, молов чи не молов Гирин млин?

П а н ь к о прикипів до лави. Хотілося встати. Не зміг.

— Хіба вже за пупа взяло?

П а н ь к о. Дурниці!.. Це на мене поговори... Це брехня! Ти докажи, а не так...

С м и к. Як?

П а н ь к о. Не такечки, як...

С м и к. Ну як?

П а н ь к о. Як той... як його.

С м и к (важко підійшов до Панька). Ти посвідчення писав?

П а н ь к о. Яке посвідчення?

С м и к. Посвідчення Гирі, що його млин ціле літо не молов?

П а н ь к о. А чорт його зна! Може й писав... Бо в мене вже нерви в голові заплутались од такої роботи, що зраня й до ночі сидиш у Раді та пишеш статистику...

С м и к (важко вгруз руками в стіл). Ти не викручуйсь... от... Посвідчення ти написав за три фунти кримського табаку... Звільнив Гирю з черги в підводи, бо віявся за його дочкою... і продавав наше більшовицьке движення.

П а н ь к о. Хто продавав? Ти докажи!.. Да й плювати хотів я на цей твій виказ! Бо я теж переворот у революції робив і з кадетами воював. А млин — це дурниці, й обще ми ще побачимо, які будуть докази... (Одскочив до порога). Я в повіт напишу. Я ще покажу вам!.. (Ударив дверима. Вийшов.)

С м и к (услід). Ах ти ж... Юда-предатель! Хабарник! Гад! Прийшов наказ з повіту: забороняється хліб одби-рати й трусити, дак про це перший узнав... не я, голова сільради, а Г и р я... Гирі продався, гад, і революцію продавав по шматочку...

Посмутніли всі у хаті.

С т о н о ж к а. Аж тепер я бачу, який ми ще темний народ... Повна ніч у голові. То був урядник, хабарі брав, а тепер свій брат спотикається.

К о п и с т к а. Не журись, браття!.. Тільки держись купи, головне тут — контахту держись... Повагом, повагом — та й вийдем на рівний шлях... Та що там казати!.. Сідаймо та вип'ємо, закусимо, поговоримо про це!

С м и к. Вилий!

К о п и с т к а (не дочувши, налив йому чарку). Чарчину од серця, щоб не пекло...

С м и к. Вилий, кажу!

К о п и с т к а. Та що ти, Серього?..

С м и к. Вилий!..

К о п и с т к а. А не гарячись, братухо, тр-р... бо можна захекатись!..

С м и к. Вилий, бо це той самогон, що Г и р я умисне підкинув, як хліб у його шукали... Знав, як замазати очі комісії. Підкинув п'ятнадцять царських карбованців, оберемок старої вовни, а всередині барильце самогону поклав... Де б шукати далі, а комісія за барильце та ч назад...

П а р а с к а. А не казала я?..

С м и к. Бо П а н ь к о перед вів!.. А я знаю, що в Гирі ще одна яма з хлібом є.

П а р а с к а (до Копистки), Не казала: ой Мусію, не водись з П а н ь к о м, не пий!.. Дак хіба послуха, руда сатана!..

К о п и с т к а. Знаєш що, Параско?

П а р а с к а. Що?

К о п и с т к а. Не піднімай преній, от що!.. (До С м и ка). Так не вип'єш?

Той ні слова.

Ну, як так, то й я не питиму. І ніколи більше не питиму...

Та що там казати! Виливай її к лихій матері, Серього! (Дивиться, що С м и к жде, щоб він вилив). Знаєш, Парасю, що?

П а р а с к а. Ну що?

К о п и с т к а. На, вилий!..

П а р а с к а. А сам ти що — боїшся?

С м и к (тоді). Авжеж боїться.

К о п и с т к а. Народнеє ж добро...

С м и к. Куркульського самогону вилити боїться!.. Аякже! Це ж святе причастя Гирине, а Мусієве добро.

По цих словах аж крекнув К о п и с т к а.

Схопив недопиту пляшку — підійшов до помийниці та й узявся виливати.

Тиша в хаті стала. Всі до Копистки повернулись, аж витягайсь.

Як уже вилив Мусій самогон, підійшов до помийниці Д і д Ю х и м.

Постояв, подививсь і усміхнувся:

— Горе нам... та й ми ж сукині сини! К о п и с т к а. Трах-тара-рах, резолюцію прийнято!

Вася на дверях:

— Дядю Мусію! Монашки у Гирі... Акафіста вже читають... Людей повен двір... Кажуть, од архирея прийшли з благословенням.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

1

У Гириній хаті Ч е р н и ц і акафіста читали. Ж і н к и приспівували:

— Радуйся, невєсто неневєстная.

У порога глухонімий Л а р и в о н на сторожі стояв, темний, високий, з дрючком у руках. Мугикав:

— Го-гег-гу-ги-и...

Шепотіли жінки:

— Чули, що монашки казали?

— Аякже! У монастирі коні стоять, ігуменю замучено...

— А чули, знаки на небі появилися?

— Аякже! Хрест зоряний вночі й титла огняні, щоб ополчалися на комунію...

— А правда, що в одного чоловіка дитина народилася, стали хрестити, а воно на сокиру обернулося?

— На канат, я чула. Це знак тому, що багато ще люду загине на шибеницях...

— А сокира — то на кров, кажуть...

Приспівували:

— Радуйся, невєсто неневєстная!

Гомоніли тихо чоловіки:

— Бачили, половина комнезамів пухлі ходять?

— Аякже! Стоножку Івана питав, чом їх не рятує комуна.

— Ну?

— Мовчить.

— Невже мовчить?

— Ані слова. Мовчить та ще гірше пухне.

— Кумедія, хи-хи-хи...

— Отож, кажу, чи чужого хліба об'ївся, кхи-кхи-кхи...

Приспівували:

— Радуйся, невєсто неневєстная!

— Собак їдять.

— Так їм!

— Котів.

— Отак їм!

— Радуйся, невєсто неневєстная!

Задзвонив годинник. Хтось почислив:

— Раз, два, три... сім, вісім.

2

Г и р я вийшов із другої хати:

— Кінчайте, сестриці, бо вже ніч.

Всі загомоніли:

— А пора!

— Авжеж, пора!

Стали розходитись.

— Спасибі, сестриці, за акафіста!

— І вам (до Гирі), Гнате Архиповичу! За просвіщеніє...

У сінях.

— А сніг! А мете!

Розійшлися. Монашки як тіні. Тихо погасили свічечки, безгучно вийшли в другу хату. Г и р я підійшов до глухонімого, на кивах, на мигах йому:

— Ну, а ти чого стоїш? Цібе на сторожу!.. Що? Ага, пайку ждеш, їсти хочеш. Дам, дам... Тільки трошки дам, щоб не спав та злий був. Краще будеш стерегти... (Причинив двері в чуланчик, гукнув). Лизю! Уріж там Ларивонові скибку хліба. Чуєш?

З

Увійшла Л и з я у шовковій юпці, на високих каблуках. Г и р я до неї:

— Уріж, кажу, Л а р и в о н о в і... Та що це ти моду взяла прибиратися щовечора, як на весілля? Що це за норови на тебе напали?

Л и з я. Які там норови? Ще що видумайте!

Г и р я. Та ще й набілилася?

Л и з я. Пхи!.. Ще що видумайте!

Г и р я. Зараз скинь! Люди приходять акафіста слухати, а вона... Одразу чутки рознесуть, що ми барахла за хліб наміняли.

Л и з я. Та коли ж я приберуся? Вже два тижні, як той акафіст читається...

Г и р я. Тоді, як голод перестане, а тепер не смій!

Л и з я. Пхи! Як голод перестане. Ще що видумайте! Он Килька Годованого щодня прибирається.

Г и р я (повів очима). Я тобі кажу. Чуєш?

Л и з я взялася краяти хліб.

Багато не ріж! Та не криши, чуєш?.. Дай-но сюди крихти!

Л и з я одкинула ножа.

Та не сердься! От повечеряємо, тоді й прибирайся. Занавісь вікна й хорошись собі хоч до ранку, аби тільки ніхто не бачив...

Л и з я. Та я тільки приміряла, а ви вже й на крик.

Г и р я. Ну годі, не сердься! Бач, усього понамінював тобі.

Л и з я. Пхи! Он у Кильки Годованого барахла ще більш нашого. У неї пахощі французькі й гітара...

Г и р я. Ну нічого. От скоро я поїду в город і куплю тобі, знаєш, що?

Л и з я. А що?

Г и р я. Ану, вгадай.

Л и з я. Пхи! Стану я ще вгадувати.

Г и р я. Дуреня ти! Грамофон тобі куплю. Кажуть, що дешево стоїть — півпуда ячменю.

Л и з я. Папашо! От аби ви купили мені духів... У такому гранчастому бутлику. Що запашні — міри нема! Ось понюхайте. (Дала йому хусточку). Килька побризкала.

Г и р я (понюхав хусточку). Ти ба, й справді пахуще яке, немов миро церковне. Ти розпитай Годованих, де вони купували. Поїду в город і тобі куплю.

Замугикав глухонімий. Г и р я до нього:

— Зараз дам!..

Л и з я. І навіщо ото закликаєте його в хату! Вошей на йому, грязюки, що й страшно дивитись... А смердить!..

Г и р я. Він акафіста стеріг, старців не пускав...

Л и з я. Ой, їй-бо, не можу дихати! Пху, як з барлоги! Утечу!

Г и р я. Не показуй виду, а то ще розсердиться! Ти не дивись, що він глухий і німий. Норовистий, а злий! Правда, дядюго, що хоть дурний, а злий?.. Ну, на тобі твою пайку... Та перехрести лоба, глуха манія... Де вже там! Підожди, хоть я за тебе помолюсь. (Повернувсь до божниці). Отче всіх, на тя вповаємо, і ти даєш нам пищу...

4

Тихо, через силу ввійшла О р и н а. Лизька накрила хліб рушником:

— Папашо! О р и н а!..

Г и р я (обернувся, заступив хліб). Ти знов приперлась?

О р и н а. Драстуйте-драстуйте, татонько мій рідний!.. Хоч шматочок дайте!

Г и р я. Скільки я тобі казав, що нема в мене хліба! Сам голодний сидю.

О р и н а. Хоч шкуриночку, мій боженько...

Г и р я. Тобі що сказано?! Нема!

О р и н а. Хоч понюхати дайте, а то ж усе сніг та сніг... Що вже набридло його їсти.

Л и з я. Ідіть з хати, бо холоду нанесли...

О р и н а. Хоч гарячої водиці, щоб погрітися. Ой любі мої, золоті мої, я ж у вас колись служила, хату мазала і тебе, моя доню, няньчила... Доглядала, доглядала, як свою рідну. Та все тобі співала оцієї, як її... Пам'ятаєш?.. (Заспівала).

М'ята моя рум'яная,

Дитя моє коханеє.

Г и р я. Кажу тобі — хліба нема! І не буде!.. До комуни йди!

О р и н а. Хоч капельку, хоч посидіти, бо вдома ж холодно-холодно... Я тільки хвилиночку, я тільки отак рученьками до тепленького, бо вже, здається, цілий вік сніг іде... (Торкнулася пучками комина).

Г и р я (як не визвіриться). Буду з тобою ще панькатися! Геть, собача печінко, з хати! Чуєш?

Посунулась О р и н а в сіни. Коли тут Ларивон до неї мугика, тиче їй у руки свою пайку хліба. Вийшли.

Л и з я. Чи не симпатія вона йому! (Зареготалась).

Г и р я (плюнув). Пху! Ти диви на його, на глуху манію... Та куди ж це він? Оце так сторія! Собак покрали, а тут ще й сторож за старчихою побіг.

Л а р и в о н вернувся. На голові й на плечах сніг.

(До його). Дурний ти, як беркові штани! Та не реви, як той віл... Оддав хліб, тим і здобрій. Більше не дам! Не дам, не дам!.. Бо ще понесеш якійсь симпатії, а вона й розбовкає на все село, що в мене є хліб... Цібе на сторожу — ніч!.. Підожди, я сам за тобою вийду та покажу, де стояти й ходити, щоб і церкви доглядав, і моє добро стеріг... А ти, Лизю, постели мені в цій хаті, бо тут зручніше буде з вікон поглядати. (Вийшов за Л а р и в о н ом).

Л и з я занавісила вікна, принесла дві подушки, кожух. Потім вийняла люстерко і почала виглядатись. Заспівала:

Об чом, дєво, плачеш,

Об чом сльози ллєш.

Чобітками рип-рип увійшов П а н ь к о.

— Здрастуй, Лизько!

Л и з я. Паню!

П а н ь к о. А старий?

Л и з я. Цс-с... Вийшли до худоби... Та струси сніг, на якусь марюку похожий! (Почала сама трусити}.

П а н ь к о. Дурниці! Не чіпляйсь хоть ти...

Л и з я. Диви, який сердитий! Яка це муха тебе вкусила?

П а н ь к о. Не муха, Лизько, а... (Потер лоба). Слиш... дай шамати, Лизю!.. Зранку не їв.

Л и з я. Я б дала, Паню, та зараз увійдуть папаша. Краще, як вони ляжуть, тоді. Чом учора не приходив? Я й борщу була зоставила.

П а н ь к о. Ніколи було. Статистика замучила.

Л и з я. І коли вже ти її скінчиш?

П а н ь к о. Дурниці питаєш! Хіба можна тепер статистику скінчити? Тільки-но складу та перепишу — один помер, другий помер, п'ятий, десятий... Чортзна-що робиться! Всю статистику мертві перевертають догори ногами.

Л и з я. Зараз увійдуть папаша. Може б, ти вийшов на який час у ту хату або надвір?

П а н ь к о (узяв її за руки). Дурниці! Не боюсь, бо маю до старого діло. Слиш, Лизю... дай пошамати! Віриш, аж темно в очах і ввесь світ немов... хитається, хилиться отак набік...

Л и з я (пригорнулася). Зажди трошки. Паню! От нехай усі ляжуть... Тоді пошамаєш... Слухай, Паню, а ти ж мене будеш сватати?

Не зрозумів П а н ь к о. Знову потер собі лоба;

— Сватати? Як це сватати?

Л и з я. Диви! А ти думав, що так і ночуватимеш зо мною даром?

П а н ь к о. А, сватати! Себто весілля справляти, самогон пити, шамати. Шамати, слиш, Лизю, шамати я хочу!.. (Подивився на неї голодними очима). Гляну на тебе й на себе. Ти, як цвіт той, вся налита — у мене ж самі маслаки... Сил нема вже, Лизю... (Сів до столу. Схилився).

Л и з я (так і прилипла до його). Як засватаєш мене та повінчаємось. Паню, ох і годуватиму: борщем, м'ясом, холодцю наварю, вареників з маслечком, сиром...

П а н ь к о (аж застогнав). Коли, коли ж це буде? Даваймо завтра. Лизько, сьогодні!.. Зараз!..

Л и з я. А хто ж тобі заважа, дурненький? Проси папашу сьогодні, засилай сватів, а в неділю й до церкви...

П а н ь к о (устав, одхиливсь од Лизі). До церкви, кажеш... Не можна мені, бо я ще совєцький. Та й патлатих не люблю!

Л и з я (напружилась, твердо сказала). А ти ж думав як? Я хочу, щоб нас повінчали... Я хочу, щоб ти був моїм, нашим, а не совєцьким...

П а н ь к о в і згадалося:

— Ще як у повстанцях був, то волочив патлатих... Ех, і йтересно тоді було, да!.. Трощили ми буржуїв, як хотіли... Керенок було за поясом... (Зарипіли чобітки. Завихрився чубок над лобом). Раз в одного попа ночували... От де сміху було, як на приставленії! Попаді наказали грамофона крутити, а попові гопака танцювати. Ха-ха-ха... Якби ти, Лизько, бачила, як він у рясі...

Л и з ь к а (на його морозом війнула). Не люблю я таких балачок!.. Перестань!

П а н ь к о (знітився). Йтересно було, да... А тепер голод, шамати хочеться, шамати... Хіба доведеться?.. А чорт йо'бери! Все одно комнезами мене з Ради вигризуть.

6

Г и р я (вернувсь. Бликнув на Панька, на Лизю, усмішку в уса сховав). А я чую — двері рипнули... Думав, що Л и з я виходила.

П а н ь к о (картуза в руці закрутив). Доброго здоров'я, Гнате Архиповичу!

Г и р я. Здоров, здоров, товаришу секретар! Яким вітром до нас?..

П а н ь к о. Та це скінчив діла у Раді та йшов додому... Дивлюсь — у вас ще світиться

Г и р я. Так, так... Ну, що там нового? Що чути?

П а н ь к о. А є новини, Гнате Архиповичу...

Г и р я (поважно, спокійно). Ти б, дочко, дала Пантелеймонові Петровичу поїсти. Що там є у тебе?

Л и з я. Трошки галушок зосталось.

Г и р я. Галушки ж, либонь, холодні... Краще достань огірків, укриши сала абощо...

Л и з я. Може, папашо, яєчню спрягти?

Г и р я. Во-во. Хай чоловік по трудах своїх попоїсть. Знаю, яке те писарювання та й ще під лихий такий час... Жалування, мабуть, не платять?..

П а н ь к о. Бомага з повіту прийшла: з усіх церков речі коштовні забрати: чаші, хрести золоті, обще — срібло, золото...

Г и р я (уважно). Гм... Як це чаші?.. Навіщо?

П а н ь к о. На голодних немовби. Так пишуть.

Г и р я (по паузі). Гм... Приїдуть з повіту, комісія, чи як?

П а н ь к о. Ні, тут... Як на обчеських зборах більш половини за це голоси подадуть, тоді вже комісію...

Г и р я. Немовби виходить, що як народ скаже? Не силою?

П а н ь к о. Та воно так тільки пишуть, щоб комнезами перед повели... Оце С м и к та К о п и с т к а по хатах і побігли...

Г и р я. Ага... А збори коли?

П а н ь к о. Не буде.

Г и р я. Як це... адже ж пишеться?

П а н ь к о. С м и к казав, навряд щоб біднота зібралась... Не дійдуть...

Г й р я. А то так. Куди їм, сердешним... Не ходять вже, а лазять... Доведеться, ма'ть, одкласти?

П а н ь к о. Так С м и к хоче, щоб по хатах підписались, щоб без зборів це діло зробити...

Г и р я. Що?! А коли?

П а н ь к о. Немовби завтра.

Г и р я (аж стілець тріснув під ним). Що-о!? Завтра?.. (Устав). Господи, ще не все! Ще не все! Та що вони думають — життя все зірвати, як двері з петель? А не дозво... (Гримнув на дочку). Ану там совайся скоріш!

Л и з я (здивувалася). Папашо!

Стукнуло в причільне вікно. Г и р я не почув.

Зиркнув на Панька, потому на дочку.

— Пантелеймон же Петрович той... голодний, либонь, наробився, а ми його про те, про се...

Л и з я. Та я й так уже захапалась. Хай краще Пантелеймон Петрович поможе в печі розпалити.

Г и р я. Ще що скажи з дурного розуму! (До Панька). Чи бачили таку ледачу дівку?

П а н ь к о. А чому ж не помогти! Та я залюбки... Раз-два — лєвой! На послугу до вас, молодая хазяйка!

Л и з я. Зараз ідіть у чулан та запаліть мені в печі! Солома й кізяки у сінях...

П а н ь к о (стукнув, рипнув чобітками). Радий слухати! (Пішов).

Л и з я (до збентеженого батька). Хтось стукнув у вікно. Мабуть, Г о д о в а н и й. Послі розпитаєтесь. (Вийшла).

7

Г и р я зиркнув у вікно. Пішов одчиняти.

Прийшли двоє: дід а ціпком і високий огрядний чоловік — Г о д о в а н и й.

Д і д з ц і п к о м (струсив сніг). Насилу добились: б'є, мете, крутить, щоб ти знав. Прямо тобі ціла ліворуція. А тут ще Л а р и в о н трохи дрючком не загилив...

Г о д о в а н и й. Стереже, як часовий на посту. Насилу вгамували. Ху! А ми оце до вас, Гнате Архиповичу, прийшли, чи не знаєте ви...

Д і д з ц і п к о м (перехопив). Чого отой С м и к та К о п и с т к а...

Г и р я. По хатах бігають?

Д і д з ц і п к о м. Еге... Невже знаєш?

Г и р я. Знаю.

Г о д о в а н и й. Хто сказав?

Г и р я. А є такі. (Показав на двері). Не так поки що голосно кажіть, бо...

Г о д о в а н и й. Ага! Молодця у вас дєвка!

Г и р я. Та вже діло своє знає...

Г о д о в а н и й. Так оце ми до вас: що то значить, що вони по хатах бігають?

Д і д з ц і п к о м. Як би чого не вийшло, щоб ти знав?

Г и р я. А вже виходить! Я оце по вас сестриць думав посилати...

Г о д о в а н и й. Он як!

Г и р я. Виходить так, як од архирея через монашки було упереджено: завтра братимуть з церкви чашу й хрест... Прийшла така бомага... Пишеться, щоб на об-чеських зборах, з народного дозволу це робилось, та С м и к і К о п и с т к а не дурні. Знають, що голота вся на збори не полізе, так вони ото й майнули по хатах своїх писати. Думають без зборів це діло зробити...

Пауза. Сипнуло снігом у вікно. Г о д о в а н и й аж за голову вхопився:

— Та невже ж таки заберуть?

Д і д з ц і п к о м. Га?

Г и р я мовчки поправив лампадика.

Г о д о в а н и й. Ну то як же, Гнате Архиповичу?

Г и р я (перехрестився). Пора.

Д і д з ц і п к о м. Що саме, Гнате?

Г и р я. Пора, кажу!

Скинулись Г и р я й Г о д о в а н и й очима. Один одного зрозуміли.

Г о д о в а н и й (по паузі). Так граймо на тривогу?

Г и р я. А так...

Д і д з ц і п к о м (залупау очима). Та що саме — не второпаю?

Г о д о в а н и й. Це, діду Онисько, воєнний сигнал такий є — тривога. Щоб, значить, ать-два — і всі як один на ногах!

Д і д з ц і п к о м. Ага, ага!.. Тепер добрав діла.

Г и р я. Удосвіта рано сесіриці підуть по наших хатах. Казатимуть, щоб не піддавалися і хреста та чаші святої — анікому. Бо скоро, мовляв, край буде комуні...

Д і д з ц і п к о м. І большевицькому движенію, щоб казали.

Г и р я. А виходить — край їм!.. Оце й золото з церков забирають, щоб було чим по загряницях жити. Не дозволимо, господи!

Г о д о в а н и й. А як дійдеться чого?

Г и р я. В усі дзвони вдаримо, з хуторів людей покличемо, муром станемо!

Г о д о в а н и й. Та ні, я про щось протчее...

Г и р я (підвів брови). Ви думаєте?

Г о д о в а н и й. А не обійдеться.

Пауза. Тріснуло в лампадику.

На обличчі в Гирі тіні заграли.

Поправив лампадика і мовив глухо:

— Ну, що ж... і про такий случай є чоловік.

Г о д о в а н и й. Хто?

Д і д з ц і п к о м. А я знов не второпаю, що ви й до чого?

Г о д о в а н и й. Помовчіть, діду. (До Гирі). Хто?

Г и р я. Л а р и в о н !

Г о д о в а н и й (несподівано, розложиста). Ха-ха-ха. Оце вже ілюзійон!

Г и р я (зачепило його). Не ймете віри?

Г о д о в а н и й. Та... Глухе ж і німе. Як говорилось у нас, у драгунів, — ідійот!

Г и р я. Хочете, при вас наведу його на тропу? (Гукнув у другу хату). А ввійдіть, сестриці, сюди!.. Нечутно з'явились Ч е р н и ц і. Г и р я до них:

— Побіжіть котора та покличте Л а р и в о н а! Він там біля клуні або біля церкви... Через садок ідіть!

Ч е р н и ц і метнулись обидві.

Г о д о в а н и й. Ет... Даремно й язика терти — воно ж не зрозуміє!

Г и р я. Ви немов за дурного мене маєте...

Г о д о в а н и й. Та ні! Л а р и в о н а я маю за дурня.

Г и р я. А не такий вже дурний. Я йому на мигах, на знаках про царя й про комуну — про все. Та й сам він бачив, як хліб трусили та забирали... Там такий злий на комнезам, що аж-аж.

Г о д о в а н и й. Ой, чи такий же він до самого споду?

8

Вернулись Ч е р н и ц і.

За ними завіяний снігом всунувсь Л а р и в о н.

Без шапки. На голові білим вінком сніг.

Г о д о в а н и й. Та в його шапки нема, чи як?

Г и р я. А то як вітер, гроза або оце хуга, дак він без шапки отак цілу ніч виходить. (Повернувся до Л а р и в о н а. На мигах, на знаках йому). Сідай, Л а р и в о н е, до печі!.. Погрійся! Та сніг обтруси, сніг... Та дрючка у куток постав. Не хочеш? То сідай так.

Замугикав Л а р и в о н . Обтрусився. Тільки на голові сніг білим вінком зостався.

Г о д о в а н и й. Та невже ото він розуміє?

Г и р я (на мигах, на знаках.) Дивись, Л а р и в о н е!.. Комуна ота написала... комнезамам... що у нас хліб забрали й одвезли, знаєш?..

Л а р и в о н замугикав.

От-от... Зрозумів? Комуна написала хреста й чашу з церкви брати, корогви брати. (До Годованого). Він любить корогви носити. (До Л а р и в о н а). Усе срібло-золото... Всі цяці брати... цяці... (Показав йому на позолоту й срібні вінці в іконах). Написали забрати!

Л а р и в о н замугикав.

І чашу божу заберуть! Чашу!.. Оту саме, що батюшка з неї меду давав тобі... Зрозумів? Но-но! Одвезуть, одвезуть. Зуби собі робитимуть! Бачив у комісара, що жив у нас отут на квартирі?.. Ну от... А церкву зачинять, запечатають і тебе наженуть...

Д і д з ц і п к о м. Як собаку наженуть, щоб ти зна...

Г и р я. Завтра прийдуть до церкви. Не треба пускати!.. Бити їх треба!..

Звівся Л а р и в о н . Голосніш замугикав.

С м и к а отого, К о п и с т к у Мусія знаєш?..

Д і д з ц і п к о м (не втерпів). Бити їх!

Засварився дрючком Л а р и в о н . Замахав. Тіні по стінах побігли.

Г и р я. Отак!.. Отак!.. (До Годованого). От хто вдарить! А ви не вірили...

Г о д о в а н и й (годі й собі). Бий їх!

Д і д з ц і п к о м. За развьорстку бий!

Г о д о в а н и й. На махан бий! Ч е р н и ц і (й собі): — Бий їх! — Бий! Бий!

Перша (підскочила до Л а р и в о н а. Співає. Плаче). Ми трудились... Килимки, обруси ткали... Людям... Ми капусту, квітки поливали... Васильками пахло, сонечко було. А вони нас... на сніг, на мороз...

Друга (збоку забігла. Простягла руки). Хрест зняли на брамі... Хлак червоний там... А ми бігли, бігли... через греблю, лугом, степом... Ніч та сніг... Ніч та сніг... Ще й досі трусимось... Ось дивись — трусимось.

Обступили Л а р и в о н а. Сіпають, шарпають, плачуть.

Г и р я насилу їх вгамував:

— Та він же глухий, не чує... На знаках йому треба, на мигах... А ви... Та ви, дивіться, засмикали його!.. А господи!.. Та ви його ще з тропи зіб'єте, що допіру я навів... Одступіться!

Одсапались усі. Л а р и в о н , сварячись, став до стіни.

Сніговий вінок почав танути. Скотилися перші краплини — немов чужі сльози на

Л а р и в о н о в і м обличчі. Тоді Г и р я до Годованого:

— А що! Тепер вірите?

Г о д о в а н и й. Спиніть, бо ще когось загилить.

Г и р я (до Ларивона). Ну годі... Завтра!.. Розумієш — завтра! Во-во... А зараз...

Зашаруділо щось, замацало за дверима.

Всі обернулись до дверей. Г и р я занепокоївся:

— Це ви, сестриці, сіней не заперли... Хто там?

Почувся голос:

— Це я... С т о н о ж к а Іван. Одчиніть!

Г и р я пошепки показав усім, щоб вийшли у другу хату.

9

Засніжений, спираючись на ціпок, тихо увійшов С т о н о ж к а:

— Це я, Гнате Архиповичу... От що я вам скажу, Гнате Архиповичу. Я прийшов... Позичте мені хоч з півпуда...

Г и р я. Гай, гай, голубе мій, якби ж то я мав що позичити...

С т о н о ж к а. Озадку чи той... макухи, може, а то ж сами бачите — гину... У Ганни вже ноги спухли...

Г и р я. По щирості скажу, Йване, зосталось ячменю того пудів з десять — держу на насіння. Ні жита, ні пшениці й озадку нема. Коли не віриш, ходім покажу горище, засіки, бочки... Ось ходім!

С т о н о ж к а. Та нащо! Не треба, Гнате Архиповичу, я вірю вам...

Г и р я. Бачиш, посивів? Ночами не сплю, все думаю, об весні помишляю, як сіяти будемо, Йване? На все село семеро коней зосталося: у мене, у Годованого, у діда Ониська, у Щербака Трохима. А пшениці —

ні зернини, ні проса, ні гречки нема. От коли загибель прийде, Йване, дак це весною. Усім буде край!.. (По паузі). Ну, що там кажуть С м и к та К о п и с т к а? Невже тому правда, що мають забрати в церкві чашу христову, хрест, позолоту й срібло?..

С т о н о ж к а. Кажуть, бомага прийшла...

Г и р я. Ну а ти, Йване, як про це думаєш?

С т о н о ж к а. Не думав про це, Гнате Архиповичу, бо не можу... Світ в очах отак хилиться, крутиться... Запаморочилось у голові так, що іноді не знаю, де я й що мені робиться.

Г и р я. Га? До чого довели людей! Дивитися тяжко...

С т о н о ж к а. Гнате Архиповичу!.. Може, у вас... кішка є, то позичте!..

Г и р я. Стямся, Йване! Де ж таки видано було, щоб християнська душа вживала коли котятину... Та краще вже вмерти, як ото їсти котів чи собак...

С т о н о ж к а. Та ні, я не їсти... Миші завелись у хаті, дак Г а н н а просила дістати кішку...

Г и р я (засміявся). А де в тебе тії миші взялися! Давно, ма'ть, подохли вони... От що, голубе мій, дав би я тобі ячменю, якби ти...

С т о н о ж к а (аж скинувсь, ожив). Я одроблю!.. Я...

Г и р я. Дав би з останнього, кажу, якби ж ти одцурався їх, одсахнувся від К о п и с т к и та С м и к а та й повернув на християнську тропу...

С т о н о ж к а. Я той... я краще одроблю вам...

Г и р я. А, голубе, що мені твій одробіток! Ти на правильну тропу вийди! Он завтра вони забиратимуть з церкви чашу і хрест, ти що їм скажеш? Дозволиш чи ні?..

У Стоножки голова поникла.

Га?

С т о н о ж к а засіпався.

Невже, питаюсь, дозволиш і з богів сорочки познімати?

С т о н о ж к а. Не знаю про це...

Г и р я. Гм... Так-таки й не знаєш?

С т о н о ж к а. Не думав про це...

Г и р я. Гм... Якщо не думав, то піди та подумай, помисли. А тоді приходь! Тим часом і я подумаю, обмислю... (Глянув на годинник). Та дивися, вже скоро десять! Біжить час, обминає нас... І не зглянешся, як отак і смерть у двері набіжить...

С т о н о ж к а (глухим голосом). Гнате Архиповичу І Я за вами руку підійму... Як скажете, так і чинитиму...

Г и р я. Е, ні!.. Я не приневолюю, я не силю тебе, Йване. Ти краще подумай, голубе, виваж все це, обміркуй...

С т о н о ж к а. Я вже надумавсь... Я за хрест і чашу... Щоб не брали їх, скажу, і щоб більше нічого у людей силою не брали.

Г и р я. Ось-ось воно й є: щоб силою не брали! Святу правду, Йване, кажеш — щоб не брали силою!.. А брали, спитавшись у хазяїна, дозволу випросивши у людей... у громади... Ех, жаль який, Йване, що ти прозрів тоді, коли вже у мене силою забрали хліб, а ти ж і помагав його брати!..

С т о н о ж к а. Простіть, Гнате Архиповичу!

Г и р я. Ну, та вже хай бог тебе простить... Мішечка у тебе часом нема?.. Ага, торба!.. Давай... Та вона така, що пудів зо два влізе. Постій тут, я зараз... (Вийшов у сіни і скоро вернувся). А знаєш, Іване, ти ось що... Ти краще прийди по ячмінь до мене завтра чи там позавтра.

С т о н о ж к а. Я їй-бо, дядечку, за хрест і чашу... Може, не вірите, то я заприсягнуся...

Г и р я. Приходь завтра... Як тільки ото скажеш привселюдно, біля церкви, що ти за хрест і чашу, як тільки покаєшся, так і приходь... Позичу, голубе, їй-бо, позичу і так дам... Серця увірву шматочок, а таки дам...

С т о н о ж к а. Дядечку, Гнате Архиповичу! Сили моєї не вистачить до завтра... Боюсь, що не встану, до церкви не дійду, десь упаду...

Г и р я. А господи, не можу на такі муки дивитися... Не можу, Йване!.. Серце крається... Постій, постій, голубе... (Підійшов до столу, одкинув рушника і, взявши в руки буханок хліба, урізав половину. Потому, повагавшись, ще шматочок додав). На, Йване! Оддаю тобі свій завтрашній пай, бо сам уже давно на порціях живу.

С т о н о ж к а (чолом йому давши). Спасибі вам!.. Спасибі!..

Г и р я. А завтра приходь до церкви... Чуєш?

С т о н о ж к а (із сіней). Прийду!

Вернувся Г и р я в хату, аж тут Л и з ь к а із чулану вийшла.

Очі сяють, на щоках ягідки грають. Підійшла і пошепки:

— Папаню, милий... Завтра свати до нас будуть. Чуєте? Свати!

Г и р я (стрепенувся). А не бреше?

Л и з я. Ні, ні, щось на його оті комзлидні насіли, дак він на все рішився...

Г и р я. Та невже?

Л и з я. Цс-с...

Г и р я. Рішився, кажеш?

Л и з я. Цс-с-с, папаню... Не показуйте йому, що ми так і зраділи... Пхи!

Г и р я. Гм... Подивлюсь на тебе, Лизю, — вилита ти мати. Покійна теж така була, царство їй небесне... Ну, йди, доню, до нього... Та гляди лишень, щоб не обдурив!..

Л и з я. Пхи! Ще що вигадаєте! Не на таку напав...

Г и р я. А про церкву ти йому нагадала?

Л и з я. Піде й до церкви.

Г и р я. Гляди ж... А на весілля — духів отих та пахощів повне відро тобі куплю... Постривай ще... (Озирнувся, одчинив якусь лядку, витяг пляшку самогону, одлив половину). На, почастуй... Тільки багато не давай... Та гляди мені!..

11

Вийшла Л и з я. Г и р я пройшовся по хаті.

Із другої хати вийшов Г о д о в а н и й, Д і д з ц і п к о м, Ч е р н и ц і, Л а р и в о н .

Г и р я (усміхнувся до них). Чули?

Г о д о в а н и й. Голова у вас, Гнате Архиповичу.

Г и р я. Просвітляється життя, просвітляється. (Повернувся до божниці). О господи, царю небесний! Перебори ти силою своєю революцію! Попали ти її огнем своїм! Попелом укрий! Вітром розвій!

Ч е р н и ц і стали навколішки.

Зашелестіли губами й широкими рукавами. Молилися всі.

— Поверни все на старий лад!.. Та невже ж ти не в силах подужати комуну? Бий її, трощи, з корінням виривай геть!.. Ти покарав був Йова милосердного, дак ти ж йому повернув усе добро... Верни ж нам наше добро, що комнезами забрали!.. Верни коні, хліб, худобу, гроші!.. Ну. верни ж, верни, тебе благаємо!..

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

1

Біля церковної брами зібралась комісія:

С м и к, два незаможники. Підійшов К о п и с т к а з ключами.

С м и к (назустріч йому). Ну як?

К о п и с т к а. Ключі ось, а піп не хоче йти. Каже, що хорий...

С м и к. Він прочитав протокола і що з центра пишуть?

К о п и с т к а. Прочитав.

С м и к. Ну й що?

К о п и с т к а. Дуже, видно, зрадів, бо губи так і вдарили тропака...

С м и к. Кинь жарти!.. Ти йому сказав, що й як?

К о п й с т к а. За все сказав... Каже — не вийду, хорий...

С м и к (одімкнув браму). Будемо брати й без його. А в протокол впишемо, що піп одмовився... Заходьте, товариші! (Спинив Копистку). А ти в церкву не заходь, чуєш? Твоє діло тут наглядати. (Пошепки). Наш Юда — П а н ь к о — ночував сю ніч у Гирі, спав з його дочкою, то, мабуть, про все уже вишепотів...

К о п и с т к а. Про це, братухо, я вже знаю. У мене жінка — телеграф.

С м и к. Так я його сьогодні із Ради вигнав і наказав на очі не з'являтись.

К о п и с т к а. Торкай, братухо, торкай!

С м й к. А як що трапиться, то...

К о п и с т к а. Ет!.. Не малолітнє ж я дитя, — торкай!

2

Пішов С м и к.

К о п и с т к а, щоб не стояти на видноті, зайшов за примурок.

Тільки скрутив цигарку, аж тут Г и р я:

— Що це ти, Мусію батьковичу, стоїш тут? Хіба чого стережеш?

К о п и с т к а (йому під тон). Авжеж, так! Даром не стояв би.

Г и р я. Може, церкву святу, щоб часом ніхто не окрав?..

К о п и с т к а. Може й церкву.

Г и р я. Спитать би, чашу долоту, чи як?

К о п и с т к а. Сказать би, й чашу, і плащаницю, і все чисто.

Г и р я. Гм... Од злодіїв, чи як?

К о п и с т к а. А то ж од кого, думаєш?

Г и р я. Невже ж воно є такі, що й на божеє добро вже зазіхають?..

К о п и с т к а. Якби-то на боже, а то ж на наше, на народне...

Г и р я. Гм... А хто ж вони, оті злодії?

К о п и с т к а. Та ті ж самі, що, чужими руками хліб робивши, позакопували його в ями, як крадене, — ви!

Г и р я. Ой шануйсь, Мусію!..

К о п и с т к а. А то що?

Г и р я. А то, що за такі слова... не помилує тебе господь милосердний... Не помилує!

К о п и с т к а. А хто тобі казав за це?

Г и р я. Не помилує!.. Знаю!

К о п и с т к а. Хіба з богом балакав, що знаєш?

Звіром глянув Г и р я на Копистку. Пішов.

3

Прибрела О р и н а:

— Здрастуйте, дядечку Мусію!

К о п и с т к а. Здрастуй, мамашо!

О р и н а. З п'ятінкою вас святою!.. Таки послав господь ласку свою. Як не гнівили його, милосердного, а він таки зглянувся на нас, бідних.

Ко п й с т к а. Як саме, мамашо?

О р и н а. Кажу ж, п'ятінку послав, а був четвер, і не знала я, чи й виживу з діточками, — так же їстоньки всі похотіли...

Покрутив головою К о п и с т к а.

Оце прийшла під церкву. Кажуть, чашу золотую й кадильницю мінятимуть на хліб, дак я хоть подивлюсь, який він є... Може, таки п'ятінка святая і мені шкуриноньку або зерниноньку пошле... А як не то, то пережду тут до суботоньки... А в суботоньку, може, хто поминання до церкви принесе... Колись багато приносили. (Сіла собі осторонь на сніг. Та все бурмотить щось, киваючи головою),

4

А вже до брами надійшов Д і д з ц і п к о м.

Стали збиратися ч о л о в і к и, ж і н к и.

Дід приступивсь до Копистки, лупнув очатами:

— Хіба до церкви прийшов, Мусію? Сьогодні ж будень!..

К о п и с т к а. А ви, діду, чого прийшли, коли будень?

Д і д з ц і п к о м. Молитися прийшов, щоб ти знав, а не кадить, як ти ось, цигаркою. Кинь мені зараз! Хіба повилазило — церква?

К о п и с т к а. Та я ж не в церкві курю, а на вулиці. Кому яка з цього шкода.

Д і д з ц і п к о м. Не маєш такого права, щоб цигаркою смердіти під церквою! Не маєш права, щоб ти знав!

З л и й г о л о с. Та хіба вони послухають старих людей?

Д і д з ц і п к о м. Думають, що забрали собі слободу, дак можна й на бога верхи сісти? Ні, він-вам не стерпить. Він знайде на вас кару, пождіть, анахтеми. Він, милосердний, загонить вас у пекло.

К о п и с т к а. Нехай у пекло — там хоть тепло. А піди у рай, то й за дрова дбай...

Д і д з ц і п к о м. Ач, який! Ах ти ж безбожнику! Бузувіре ти окаяннийі.. Кинь цигарку, кажу!

Прийшов Г о д о в а н и й. Немов нічого не знаючи:

— Що тут такеє, діду Онисько?

Д і д з ц і п к о м. Отак, як бачиш. Стоїть коло божого дому та куриіь, та смердить, щоб ти знав, цигаркою.

Г о д о в а н и й. А чого, дозвольте, стоїть?

Д і д з ц і п к о м. Спитай його!

Х т о с ь і з л ю д е й. Чашу, святиню церковну забирають!.. Позолоту, срібло...

Г о д о в а н и й. Як це забирають, дозвольте? Хто бере? По якому праву?

Х т о с ь і з л ю д е й. А по такому, як і хліб брали. Камуні отій.

Г о д о в а н и й (прикидаючись). Дозвольте, то хліб — вещ зрозумілая, але ж чаша й хрест — це ж божії речі... Та хто бере?

К о п и с т к а. Комісія.

Г о д о в а н и й. Яка така комісія? Хто її обрав?

К о п и с т к а. Народ.

З л и й г о л о с Який народ? Де той народ?

К о п и с т к а. Бєдний народ.

Г о д о в а н и й. Та народ аж ось коли сходиться, а про комісію то ніхто, ма'іь, і не чув?

К о п и с т к а. А я кажу — которий найбідніший народ. Як і полагається тепер.

6

Прийшли ще люди.

З ними С т о н о ж к а, Д і д Ю х и м, В а с я, П а р а с к а. Гомін пішов.

Г о д о в а н и й. Ось що. Копистко! Ми, народ, вже знаємо про все... Бо ми, народ, знаємо, коли й яка з повіту бомага прийшла і що в тій бомазі пишеться. Ми, народ, тепер питаємось, як це так? В бомазі пишеться, щоб брати срібло-злато церковнеє з дозволу народного, а ми, народ,про це знаємо?

Г о л о с (незаможницький з натовпу). Которе бідне — знає як один.

Г о д о в а н и й. Підожди там!.. Як це так, ми, народ, питаємось, що в бомазі пишеться так, а ви чините навиворіт та ще й нишком од усіх? У бомазі сказано, щоб на об-чеських зборах проголосовані були всі церковні речі, а ви, як ті злодії, вдерлись в церкву і що робите?

Д і д з ц і п к о м. Чуєш?

Г о д о в а н и й. Так оце ми, увесь народ, і кажемо: чи дамо, чи не дамо чашу і хрест — об цім ви в народа спитайтеся!..

Г о м і н. У народа спитайтеся!..

Д і д з ц і п к о м. Чуєш, що народ каже?

К о п и с т к а. Та який же з вас народ, чудак ти, чоловіче?

Д і д з ц і п к о м. Як так?.. А хто ж ми, щоб ти знав?

К о п и с т к а. Ви ж незорганізований елімент, та й усе...

Г о д о в а н и й (по паузі). А ми ось що, граждани, комісія од народу! Ходімо зараз в церкву та й заборонимо їм по закону совєцькому...

К о п и с т к а. Ша!.. Підождіть!.. Закон то совєцький, та не про вас його писано.

Г о д о в а н и й. Та ти чого тут розкамашуєш! Що ти нам — начальство чи хто?

К о п и с т к а. Не начальство, а Совєцька власть!

Д і д з ц і п к о м. Яке ти маєш право?.. Хто тебе настановив?

К о п и с т к а. А звісно, не ви, діду. Були такі, що настановили... Ми тепер власть, і більше ніхто!

Г о д о в а н и й. Розступись, море, — кізяк пливе.

Д і д з ц і п к о м. Оце правда — розступись, море... Недавно з кізяка й не вилазило, а тепер — начальство!

П а р а с к а (тут як не вихопиться). А вам досадно? Га? Аж очі пухнуть з досади, що колись Мусій мій з панського загону й не вилазив, а я в кізяці й діти плодила, а тепер... тепер питають: де тут живе товариш Мусій К о п и с т к а?..

К о п и с т к а (посміхаючись). Тут! Осьдечки я, Мусій К о п и с т к а!

П а р а с к а. Не перебивай, сатана!.. Пожалуста, на з'їзд до нас... Ось воно! Колись моєму сатані й на землю забороняли сісти, а тепер його й на плисові крісла садовлять, раду з ним радять, як воно, що й до чого, а вам що? А вам сто сухих досад од цього!..

К о п и с т к а. Трах-тара-рах — оце вам, діду, резолюція!..

Д і д з ц і п к о м. А ти... А ти кинь цигарку, кажу! (Та й замірився на Копистку ціпком).

К о п и с т к а (не зворухнувся). Ша, діду!

Д і д з ц і п к о м. Кинь, бо...

К о п и с т к а. Не дмухайте, діду, проти вітру...

Д і д з ц і п к о м. Бо...

К о п и с т к а. Бо пуп увірветься.

Ударити дід не наважився. Одступивсь. Трясеться.

7

Разом сливе вийшли: із церкви — комісія,

з-за огради — Г и р я, монашки, глухонімий Л а р и в о н.

Натовп подався назад. Галас упав, ущух.

С м и к. Що тут таке, Мусію?

К о п и с т к а. Та як би тобі й сказати... Виходить інцидент.

С м и к. Що саме?.. Хто?..

П а р а с к а. Та хто ж, як не дід Онисько.

Г о д о в а н и й... Бач, досадно стало, що мій рудий...

К о п и с т к а. Та цить!

Д і д Ю х и м десь луною озвався: "Моя мила, щоб ти воза не побила!"

Незорганізований елімент поприходив і за пазухою свою резолюцію держить...

С м и к. Яку тут резолюцію? В циркулярі пишеться, хто буде невдоволений, хай о своїм невдоволенні напише до повітової комісії, і там розсудять...

Г о д о в а н и й. А ми, народ, знаємо, що в циркулярі обратнеє пишеться. Отож ми, народ, і питаємось: як це так, дозвольте? Пишеться, щоб брати срібло-злато церковнеє з дозволу народного, а ви як берете?

Г о м і н: — Хто вам дозволив?

— Сказано, щоб на обчеських зборах!..

— Пишеться, щоб увесь народ проголосував, а ви самі?

С м и к. Хто нам дозволив?.. (Нагукав). Стоножкин Василько! Ось іди сюди, Васю! (А сам до Копистки), На, Мусію, подержу, поки ми протокола їм прочитаємо...

Немов блискавка в очах у всіх блиснула, як побачили, що С м и к дав Копистці речі церковні, в голубу тканину повиті.

К о п и с т к а (помітивши блиск цей і рух). Не гарячись, Сергію! Чуєш?

С м и к. Не боюсь, бо маємо право!.. (Вийняв протокола). Товаришу Вася! Просю вас прочитати.

В а ся (почав читати). Протокол найбідніших граждан слобідки Рибальчанської. Слухали й постановили ми собі третього марта 1923 року, що дійсно придумали не треба лучче товариші в центрі, щоб забрати з церков срібло-злато і повернути на хліб голодним, которі у нас дійсно пухнуть і мруть без соблюдєнія статистики...

Г и р я. А скільки вас вписалося?

Г о л о с и . Скільки вас душ?

К о п и с т к а. Дев'яносто сім!

С м и к. Всіх, хто має право голосу в нашій слобідці, сто вісімдесят дев'ять. Нас вписалося дев'яносто сім. Кого більше?.. Маємо право?.. Отож не крутіть, бо на своє не викрутите!..

Г и р я. А хто вписався в протокол?

С м и к. Не вам питати, та вже прочитай їм, Васю, щоб не крутили! Вичитай усіх... Хто там? Ну?

В а ся (вичитував). Підписались срібло-злато церковне брати: С м и к Серьога, К о п и с т к а Мусій та Парасковея...

Г о л о с . І сюди вскочила!

Д р у г и й. Аякже! Без неї й паски не посвятяться.

В а с я. Рогачка Василь, Клименко Захар, Барило Свирид. Золото Мойсей, С т о н о ж к а Іван...

Г и р я. Не вірю!

С м и к. Що?

Г и р я.Не вірю! Ви багато без спросу повписували...

С м и к. Кого, наприклад?

Г и р я. Та хоть би й Стоножку Івана. Та чимало є таких, що не хотіли, а ви їх повписували, щоб протоколом уим незаконним людей дурити.

С м и к (усміхнувся). Ану спитай, он С т о н о ж к а Іван стоїть, спитай його!..

К о п и с т к а (до Стоножки). Чуєте, сваток?.. Ха-ха-ха! Та на таких, як сваток Іван С т о н о ж к а, весь цей протокол, мало протокол — уся Совєцька власть держиться...

Г и р я (до Стоножки). Скажи, Йване, привселюдно, ти з доброї волі писався? Ти згоджуєшся, щоб чашу й хрест у нас забрали?..

К о п и с т к а. Скажіть йому, сваток!.. Посадіть його на лід — ану?

Всі обернулися до Стоножки Івана.

Він вимовив тихо і хрипко помертвілим язиком:

— Я не з доброї волі писався... Я щоб не давати чаші і хреста...

Г и р я (блиснув злим смішком). Чули?

Г о д о в а н и й. Отак вони дурять нашого брата — народ!

Д і д з ц і п к о м. Отак, щоб ви знали!

З н а т о в п у: — Га?

— Га-га?

— Ага!

— Ага-га.

К о п и с т к а аж зблід.

Подивився на Стоножку, щось хотів сказати та тільки крекнув:

— Хто б знав, що такий інцидент случиться! У Васі затремтіли губи, заскакав папір у руках:

— Тату!.. Ви ж, тату, погодились, а я... за вас, за неграмотного, писався... (До всіх). Тато писалися!..

С т о н о ж к а (захитався та все щось каже, немов хоче тими словами підпертися, щоб не впасти). Яка ж ми властд, коли маслаки по дорозі, земля пухне і світ увесь хитається, хилиться — не вдержишся... Ніяк не вдержишся... (Поточився, був би впав, якби не Г а н н а).

С м и к (до Васі — аж голос вломився). Викресли!.. Дев'яносто шість... Вичитуй далі, хто там!..

Два голоси: — Випишіть і мене!..

— І мене. Драча Микиту...

— Сироту Юхима!..

Г о д о в а н и й. Граждани народ! Протокол увесь чисто фальшивий... Виписуйтесь!

З л и й г о л о с. Виписуйтеся! Виписуйтеся!

Д і д Ю х и м (протиснувся крізь натовп). Пропустіть, кажу!.. Маю щось казати — ось слухайте!.. Ось ну-бо, послухайте! (Виступив наперед, скинув шапку, на ціпочка сперся та й почав). Отак саме було, достеменно так, як ми на Шипці стояли... Отак, пригадую... Три тижні без харчу, ще й лихоманка — нікоторий солдат на ногах не держався. І от, з'явіть собі — генерал-лейтенант Скобильов під'їздить, ну отак як до соломи: "Здорово, дєті мої, орли!.." Бачить — нікоторий солдат на ногах не встоїть... та й заплакав. "Дісьвительно, говорить... (По паузі). Та не

рябєй, говорить, дєті, — богові молитва, а церкві служба... даром не минеться!.."

Г о д о в а н и й. Сутая правда, старик! Кажи — говори!.. Говори!

Д і д Ю х и м. І не минулась! Не пропала, кажу, бо дісьвительно прийшла Совєцька власть, которая за нашого брата стала і стоїть... І до судної дошки стоятиме... (Обернувся до сина. Затрусилася сива голова). А ти, сину, що їй зараз заподіяв?.. Виходить, вроді як до турків передався?.. Гай-гай!.. (До Васі). Впиши мене у протокол... за твого батька!.. І щоб дісьвительно було!..

З натовпу голоси: — Впишіть і мене!..

— І мене: Кондратія Хурсу!

— Сироту Юхима!

С м и к. Впиши! (Взявши у Васі протоколи, згорнув його). Було і є дев'яносто сім!

К о п и с т к а (на сторону Гирі та Годованого). Оце вам резолюція!

Тут дід з ділком як не вчепиться в діда Юхима:

— А на тім світі?.. На тім світі що тобі скажуть за хрест та за чашу? Куди тебе за них посадять?..

Д і д Ю х и м. Куди б не засадили, аби тільки не з тобою! Так і богові скажу: у очі в пекло, тільки не з тобою!.. (Одійшов геть, суворий, спокійний).

Д і д з ц і п к о м (заверещав услід йому). А ти думав, у рай?.. У пекло попадеш, щоб ти знав! У пекло!

Д і д Ю х и м (обернувся, подивився на всіх). Солдат пекла не боїться!..

Г и р я. Годі незгоди, граждани! Не треба ні бою, ні крові, бо вже й так земля наша вся в сукровищах... Краще попросимо товаришів, а наших сусід і братів... Навколішки станьмо... (Простяг руки). Благаємо вас, Серього й Мусію, і вас, діду Юхиме, ви ж найстаріша в слобідці нашій людина... благаємо — поставте чашу і хрест, покладіть на божий трон!.. Не знущайтеся!..

Монашки (як пні вклонилися). Молимо вас, православні... Благащим просимо словом...

Вклонилися і ті, що поруч стояли.

Ще вищою визначилась на задньому плані понура і грізна постать глухонімого.

С м и к. А ти, Гнате, не знущайся з темного люду! Кого дуриш? Кому очі замазуєш?

Г и р я. Сам же ти колись до церкви ходив, на криласі навіть співав, і люди тебе за це поважали. Коли тепер не віриш, то не заважай другому, не заступай стежки до бога...

С м и к. Був і я темним, та, спасибі революції, прозрів… Побачив, що віра — темниця, а попи то є сторожа... От і кажу...

Г и р я. Благаємо, покладіть святиню, бо їй же, сердешній, болить у немитих, може і грішних руках... Вона ж батьківськими й нашими

молитвами вкрита, вона слізьми нашими полита... (Упав навколішки і заспівав: "Взбраннєй воєводо, побєдмгельная").

До його пристали Ч е р н и ц і.

З л и й г о л о с. Не знущайся, собако!.. Люди ж тебе просять, не звірі!..

Г и р я. Благаю!

Г о м і н: — Хліб заграбували...

— Худобу забрали...

— Овець, вороного коня...

— Качок, гусей, рядна, а тепер і святиню беруть...

— Та що ж це робиться?

С м и к. Як треба було царям воюватися, то з церков золото брали і дзвони, а як ми за шматок хліба воюємо, за свою власть, то вже й гріх? Граждане! Прошу вас циркулярно розійтисяі.. (До комісії). Ходімо!

Взявся йти, за ним рушила була комісія. Коли тут злий, аж дикий голос:

— Люди добрі, заступіть святиню!.. Рятуйте! Рятуйте, хто в господа бога вірує!..

Г и р я підштовхнув Л а р и в о н а.

Глухонімий вийшов, нахиливши голову, навперейми комісії.

Вишкірив зуби. Грізно мугикнув.

Раптом одним рухом вирвав у Копистки церковні речі, плечем одкинув С м и ка і ще когось. Од черевного дикого його ревіння шугнули, розступились усі.

Причинивши браму, поклав речі, вийшов, зачинив браму і став перед нею, темний, грізний, ошкірений.

Кинулись до його С м и к, К о п и с т к а:

— Оддай, Л а р и в о н е!

— Чуєш ти?.. Оддай, братко!

Л а р и в о н замахнувся дрючком — засвистіло в повітрі. Мусили одійти.

Г и р я. Не займайте його, не займайте! Це ж бог його з неба врозумив і силою своєю осіяв... (До всіх). Чудо явив!..

С м и к. Знаємо, хто врозумив!..

К о п и с т к а. Врозумили його тут, на землі! (До Л а р и в о н а). Ех, ти ж темниця, темниця, братко! Кого ти послухав, подумай!..

Г о д о в а н и й. Хіба можна йому людське слово почути чи чоловіка послухати, коли він од роду глухий і німий, граждани? Не що інше, як чудо господнє, граждани...

Д і д з ц і п к о м. Авжеж, чудо! Тільки бога почути воно може, тільки бога, щоб ти знав.

К о п и с т к а. Почує він і нас. грішних. (До Л а р и в о н а). Слухай, братко (на мигах та знаках), ось слухай: бач, пухлі кругом, їсти хочуть — як хочуть! Приходять до його (показав на Гирю), просять, падають... Дай-дай! Ворота заперто, собаки гав-гав — не дає!

Г и р я. Душу б оддав! Забрали! Нема!

С м и к. Душі в тебе нема й не було, а хліб іще є!

Г и р я. Нема!

С м и к. Є!

К о п и с т к а (до Ларивона). Помирають, братко, сам же ти бачив такі інциденти. І там помирають. І скрізь помирають. Ніхто даром хліба не дає. Говорять — дай гроші, що круглі і сяють... От-от, що круглі і сяють. А грошей нема: і в тебе, і в мене... А з чаші й хреста Совіцька влада викує гроші!.. От-от! Гроші, браток!

Г о д о в а н и й. Зуби!

К о п и с т к а. Що?

Г о д о в а н и й, дід з ціпк ом, м о н а ш ки : — Комісарам зуби!

— Каблучки!

— Персні!

К о п и с т к а, П а р а с к а і С м и к. Гроші на хліб!

К о п и с т к а. Бідному класу — тобі, братухо, мені й усім — за чашу і хрест золоті — хліба, браток, привезуть. Добрав тепер діла? От-от.

Привезуть! Он-он з того краю, тією дорогою, з города... Брат, брат, як зариплять вози! А то й машиною, отим автомобілем. Бачив! Чох-чох...

Мабуть, надія замріяла в кожного, бо в натовпі голови всіх повернулись у той бік.

Глянув туди й Л а р и в о н .

Г о д о в а н и й (іронічно). Подивіться, граждани, подивіться! Он-он головний комісар їхній їде — голодная смерть! Га-га! Хіба не чуєте — ребрами торохтить?.. Подивіться, як кажуть, пожалуста...

У натовпі рух. В очах затінилось страхіття.

Чого ж ви всі одвертаєтесь?.. Га-га! Отож воно й є! Не привезуть! Бо ніколи ще до нас не возили — тільки вивозили. Га-га! Птиця повтікала — подумайте. Гав не стало!..

К о п и с т к а (підійшовши близько до Л а р и в о н а). Голодної смерті хрестом не одгониш, тільки хлібом... Все одно без чаші, без причастя народ умирає... На біса воно? Оддай, Л а р и в о н е!.. Ну, голубе?

Визвірився знов Л а р и в о н , замахнувся дрючком.

К о п и с т к а одскочив:

— Ех ти, темная сило!

С м и к. Одійди, Мусію!.. Його вже освітили й осяяли... (Вийняв нишком револьвера). Тепер тільки оце й допоможе...

К о п и с т к а. Ти здурів?.. Та вони цього тільки й ждуть... Кинь!.. Заховай!.. (Та й прикрив своєю рукою револьвер. Учепився за С м и к о в і руки).

С м и к. Пусти! Як оддамо цінності — оддамо усе. Або тепер, або... Пусти, кажу!

П а р а с к а (помітила, що лихо). Стійте, чоловіки, ось стійте! (Ухопила за руку Орину, вивела наперед). Ходімо, Орино, Л а р и в о н нас не вдарить... Ганно! Явдохо, чого стоїте? Ходімо всі жінки! Візьмемо чашу і хрест од його! Він нам оддасть, от їй-бо... (До черниць). А ви, ґави, цитьте! (До жінок). Ну?

Жінки зворухнулись проте не пішли.

Одна О р и н а пошкандибала, безтямно бурмочучи:

— Авжеж, ходімо!.. Ходімо, ходімо... Аби не додому — ходімо! По чашу ходімо!..

П а р а с к а. Стій, Л а р и в о н е, голубе, стій!

О р и н а. Авжеж, стій! Стій-стій! Татонько, стій!

Став Л а р и в о н . Дрючок додолу спустив. Дивиться.

П а р а с к а. Я тобі ще раз сорочку з бруду виперу... Тричі виперу, тільки ти не бийся...

Вищиривсь на неї Л а р и в о н, подобно усміхнувся.

А П а р а с к а так і засвітилась радісно:

— Бач, не забув, як колись я сорочку йому випрала

О р и н а. Авжеж, не забув, мій татонько. Бо хто ж, як не я, на його каліцтво зглянулась і в житі з ним трошеньки полежала... Татонько мій! Не забув — не забув...

П а р а с к а. Ти ж її не вдариш, Л а р и в о н е? А мене? Ні? А чашу та хрест оддасиш? Дурненький, на хліб поміняємо, діток погодуємо, од голодної смерті врятуємо...

О р и н а. Авжеж, погодуємо! Хоч раз погодуємо! Погодуємо-погодуємо. А вони засміються, татоньку мій... (Аж засміялась, до Л а р и в о н а припавши).

Повернувся Л а р и в о н , браму одчинив і виніс чашу та хрест.

Тиче іх Орині, Парасці, а сам одкрив рота, мугикає.

П а р а с к а. Сам винеси, Л а р и в о н е! Он-он туди, у ревком! Неси! Неси!..

Підійшли ще жінки, оточили Л а р и в о н а. Підбіг С м и к.

О р и н а (шкандибаючи попліч з Л а р и в о н ом, за чашу рукою вхопилась). Авжеж, неси! Неси, неси!..

П а р а с к а. А що! Дорогу дайте, чоловіки!

Натовп посунув за ними. Тільки біля Гирі та Годованого купка зосталась.

Та ще К о п и с т к а, скручуючи цигарку, одстав.

Запалив, цвіркнув та й кинув на сторону Гирі:

— Оце й я скажу — чудо! З резолюцією... (Іронічно). Ну, моліться, моліться, бо я б молився, та, вірите, ніколи... (Та й подався).

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

1

Напровесні К о п и с т к а сидів у сільраді сам. Коли чує: бам-бам-бам! — задзвонили в церкві. Задзвонили — перестали.

К о п и с т к а. Гм... Що за знак? Немов на пужар, тільки ж перестало... (Одчинив віконце, виглянув). Ага, Васько!.. Чуєш, Василю? Чи не знаєш часом, чого так у церкві задзвонили?.. Питаю, чого так чудно задзвонили?.. Не знаєш... А куди це ти з торбою, га?.. Що?.. Ти ось краще зайди сюди, синашу! Та на часинку!.. (Повернувся до дверей). Щось надумав, мабуть, хлопець.

Увійшов В а с я. Ноги пухлі. В руках паличка, за плечима торбинка.

К о п и с т к а. Здрастуй, синок!.. Так, кажеш, не знаєш, чого дзвонили?

Вася тільки головою хитнув.

Може, де пужар?.. Не видко, кажеш... Гм... А куди це ти налагодився?

В а с я (як хворий, повів рукою). А... туди.

К о п и с т к а. От тобі й на! Та куди саме?

В а с я. Не знаю... В город думка була.

К о п и с т к а. В город?

В а с я. Мати померла й батько, ви ж знаєте. А сьогодні дід вночі: тікай, кажуть, закурили — і вмерли. Сумно якось стало одному. Так я встав уранці та й пішов.

К о п и с т к а. А дід хіба не ходив до церкви? Г и р я ж там, кажуть, вареним ячменем людей годує!

В а ся. Діда прогнали... А я не ходив. Маслаки кінські збирав і варив. А палива з стріхи С м и кав.

К о п и с т к а (зворушився). То чом же до мене не прийшов, чудій ти, не чоловік! Я б тебе печеною ґавою нагодував... А в торбинці в тебе що?

В а с я. Та... Книжки.

К о п и с т к а. Гм. . Книжки? І букваря, ма'ть, забрав?

В а с я. Та... й букваря.

К о п и с т к а. І тетрадьку?

В а с я. Яку тетрадьку?

К о п и с т к а. Та тую, що... совіцькі слова вписував.

В а с я. А-а... Забрав, дядю! Аякже!

К о п и с т к а (заходив по хаті). Ти ось що, синок!.. Ти не ходи в город, бо не дійдеш. Помреш у дорозі. Зоставайся тут... За секретаря будеш. Тобі скільки років?

В а с я. Та... ще помру я тут.

К о п и с т к а. Чорта помремо, синок! Будь єрой!.. От-от, як не видно, їде вже, повертає з города Серьога і, мабуть, з хлібом...

В а с я. Кажуть, що не приїде, бо вже місяць, як повіз у город чашу й хрест, а не видно й не чути, кажуть...

К о п и с т к а. Хто каже?.. Приїде! Ось побачиш — приїде! А он тобі надворі що — весна? А ондечки подивись що — сонце? Та яке сонце, гей!

В а с я. Та... сонця ж не можна їсти.

К о п и с т к а. А то так: сонце не ґава — його не впіймаєш. Та тільки ти не добрав діла, синок! Сонце припече, трава наросте, рогоза в річці, риби наловимо, юшки наваримо... Ну, а там незабаром трах-тара-рах — хліб уродить... А поки що в мене сьогодні ґава є. Катай, синок, до мене жити! Ну що?

В а ся (осміхнувся крізь сльози). Та... не знаю, як це воно буде.

К о п и с т к а. Знаєш, синок, що я надумав?

В а ся. Що?

К о п и с т к а. А ось що: я тебе смаженою ґавою годуватиму, а ти мене за це букваря довчиш. Гаразд?

В а с я. Гаразд!

К о п и с т к а. Трах-тара-рах, резолюцію прийнято! Отже, таки вивчусь я грамоти, туди його маму! І рихметики вивчусь, і всякої політики...

3

Убігла П а р а с к а. К о п и с т к а до неї:

— Чуєш, стара? Давай на старість ще таку штуку встругнемо — і тебе грамоти вивчимо, га?

П а р а с к а. Годі! Он що в церкві робиться!

К о п и с т к а. Що?

П а р а с к а. Я так і думала: сидить, мабуть, руда сатана та цигарку смокче, а не туди, що вже треба нам ховатися або тікати!

К о п и с т к а. От тобі й на!

П а р а с к а. Тобі на!.. То ж закурив собі голову так. що й смерті вже своєї не бачиш! І так увесь вік. Як ще колись козаки приїздили вбиваги людей за ту панську економію, що спалили, — так люди — як люди... Той утік, той заховався, а він, руда сатана, досидівся, докурився отак, аж поки наскочили козаки...

К о п и с т к а. Та через кого ж, як не через тебе, зозулько, увесь той інцидент і случився. Прибігла отак: гари, гари... їдуть! А хто їде — не добереш...

П а р а с к а. Що? Через мене, кажеш?.. Подивись, Мусію, мені у вічі!..

К о п и с т к а. Подивись ти мені у вічі!..

І дивились одне одному в вічі, аж поки К о п и с т к а не одвів своїх.

Ну годі, бо хіба жінку передивишся!..

П а р а с к а. Моя правда, Мусію!

К о п и с т к а. Годі!..

П а р а с к а. І побачиш, як не на моє вийде! Отак і вб'ють тебе, отак через цигарку не вбачиш, де й смерть на тебе візьметься...

К о п и с т к а. Та кажи, що в церкві?

П а р а с к а. Ага! Тепер кажи... Слухай, Мусію! Вони ось-ось прийдуть з церкви сюди... вбивати...

К о п и с т к а. Хто?

В а с я. Кого?

П а р а с к а. Орину, Л а р и в о н а і нас!

К о п и с т к а. Та кажи товком!

П а р а с к а. Слухай! О р и н а й Л а р и в о н (він живе у неї) прийшли до церкви. Г и р я ж ото роздавав по ложці варений ячмінь людям, і Лизька була, і знаєш ще хто? Панько! Прибрався, одягся, миску з ячменем за Лизькою носить, ще й свічечку. А Лизька роздає. Побачив мене і, як пес той, щулився і свічечку ту не зна, де подіти... Га, Мусію? Наш секретар!.

К о п и с т к а. Та мать його!.. Кажи далі!

П а р а с к а. Отож Г и р я не дав Орині ячменю, каже:

"Піди та перш помолись, у батюшки посповідайся". А вона вже несповна розуму, пішла, ще й Л а р и в о н а потягла. А на сповіді й каже: дітей з Л а р и в о н о м поїла...

К о п и с т к а (аж похитнувся). Та що ти кажеш, Параско?..

П а р а с к а. Піп про це Гирі, Г и р я людям... Задзвонили в дзвони, позбігалися, Л а р и в о н а пов'язали... До розправи, кричать, повбивати їх треба!.. Чую, й на тебе похвалки гонять... Кажуть: С м и к утік, Совіта нема — саме слушний час... Та я з церкви та городами, городами сюди... Тікаймо, Мусію, бо вб'ють!

К о п и с т к а. Ти ось що, Параско!.. Ти...

П а р а с к а. Тікаймо, кажу! Чого ще сидіти отут! Щоб на шматки розірвали?.. Якби ти чув, що вони казали!.. Сюди прийдуть, казали... Тікаймо! Отак городами повз стару греблю, щоб не побачили...

К о п и с т к а. Ша, Парасю, ша!.. Ти ось що, кажу, біжи зараз та скликай...

П а р а с к а. Кого?

К о п и с т к а. Наших!.. Усіх, хто живий ще зостався.

П а р а с к а. Вже й: їх не докличешся, дурний ти!..

К о п и с т к а. Дев'яносто сім...

П а р а с к а. Було та загуло! Сьогодні вночі не спалося, дак я всім число склала. Половина слободи людей вимерло, а наша голота поперед усіх в ямки попадала...

К о п и с т к а. А Кондратій Хурса, Клименко Захар, Барило один і другий, Сирота Юхим, Золото Мойша?..

П а р а с к а. Та вони вже такі, що й ніг, либонь, не потягнуть...

К о п и с т к а. Клименко Захар, завчора бачились, ось тут сидів... Та й Сергій казав, як їхав: гляди ж, стережи, Мусію, казав...

П а р а с к а. Стережи! Кого?.. Що?.. Оцю порожню халупу?

К о п и с т к а. Совіцькую власть, дурна на тобі голова!..

П а р а с к а. На тобі! Бо як поприходять ось, то й ту дурну зірвуть, а без неї що ти встережеш. Що, питаю? К о п и с т к а. Серьога ось-ось як не приїде...

П а р а с к а. Не приїде твій Серьога! Він уже забув, відкіля й двері до нас одчиняються. П'ятий тиждень пішов, а його нема. І не буде! Бо він не такий дурний: забрав золото...

К о п и с т к а (аж руку звів). Знаєш що, Параско?

П а р а с к а. Ну що?

К о п и с т к а. Не піднімай преній — от що!

П а р а с к а. Мусію! Благаю!..

К о п и с т к а. Я що сказав?

П а р а с к а принишкла.

Зараз, кажу, біжи!.. Нагукай там, хто живий!.. Та не барися, чуєш? Одною ногою там — другою щоб тут!..

П а р а с к а. А коли я вже тебе здихаюсь, руда сатана! Коли вже ти мені світ розв'яжеш! І якби ж путяще що, а то ж... (Вибігла і за хвилину назад). Мусію!.. Ідуть!.. Вже недалеко, ось...

К о п и с т к а. Ну що ти їй!.. Біжи!

П а р а с к а. Тепер я городами... Ти ж гляди, Мусію, без мене... нічого не роби тут... Я одним духом... (Побігла).

К о п и с т к а (до Васі). А ми, синок, ось що... Зараз зорганізуємо ревком.

В ас я. Як це ревком?..

К о п и с т к а. А так, що Совєта у нас нема? Нема, бо повмирали або неспособні лежать. Г и р я до власті свої руці простяга? Простяга, через Панька простяга, бо П а н ь к о йому продався... Я оце про все подумав, про всю їхню політику... А ти, Василю, грамотний, пишеш так аж-аж — і хлопець — єрой революції. Сідай за секретаря.

В а с я. Та я не вмію, щоб по-писарському. Не вчився.

К о п и с т к а. На біса по-писарському! Пиши по-нашому. (Дістав із шафки паперу, перо, чорнило, тиче Васі). Пиши: як у нашій слобідці комнезами вимерли, Совєта нема, а контра висунула голову, сичить гадюкою, от-от укусить, то постановили...

В а с я. Та не можу я, щоб за секретаря! От право, не можу!..

К о п и с т к а. Та ти ж уже писав раз! Сідай! (Посадив Васю, умочив йому перо). Я буду проказувати, а ти пиши! Одно знай пиши, а тоді підпишемо... удвох... Ну, слухай! Пиши: призначення ревкому. Написав? Тепер пиши: постановили...

В а с я. Щось не так, дядьку Мусію. Треба перш — слухали.

К о п и с т к а. Та кого ти будеш слухати, як нікого нема! Кажу я — повмирали або неспособні лежать...

Близько грізно підступив до вікон гомін. Уже стало чути тупотняву.

Та що його довго балакати! Пиши: постановили призначити на ревком, поки повернеться з города Серьога, на предсідателя Мусія Копистку, а на секретаря — товариша Стоножкина Василя... Пиши, синок! Трах-тара-рах — резолюцію прийнято! Шабаш!.. А тепер — треба покурити, бо хто його зна, що там буде...

4

Хтось одкинув двері навстіж. Гунув натовп.

Попереду ввійшов Г о д о в а н и й. За ним Д і д з ц і п к о м:

— Ведіть їх сюди! Зараз судитимемо!..

Увели Орину й Л а р и в о н а, зв'язаного й спутаного.

Увійшов Г и р я. Набилося людей.

Г о д о в а н и й. Де предсідатель?

К о п и с т к а. Що трапилось?

Г о д о в а н и й. Я питаю, де предсідатель? Де ваша вдасть?

К о п и с т к а. Що трапилось, питаю?

Д і д з ц і п к о м. Людоїдів привели, щоб ти знав!.. Хіба не бачиш?

Г о д о в а н и й. Ми, народ, питаємо — де предсідатель?

К о п и с т к а. Хіба не знаєш — у повіт поїхав!

Г о д о в а н и й. Граждани люди! Уже місяць, як нема предсідателя! Чи не пора нам спитати: а чому його так довго нема?

З л и й г о л о с. Утік!

Г о д о в а н и й. Сутая правда! Утік! Забрав золото, народне добро, і втік. (До Копистки). Виходить — утекла ваша власть? Виходить — власті нема? (До натовпу). Граждани люди! Власть утекла, Совєта нема — мабуть, самі судитимемо?

З л и й г о л о с. Авжеж, самі!

Г о м і н: — Самі!

— Починайте!

К о п и с т к а. Ша трошки, ша!.. Бо є ревком...

Г о д о в а н и й. Ревком? Де він? Хто?

К о п и с т к а. Тутечки він, ось!.. Я предсідатель, а оцей парнишка — товариш Стоножкин — секретар. Протокол є. Вам чого требується?

Г о д о в а н и й. Та хто вас обрав? Де ви взялися?

К о п и с т к а. Тут і не требується обирати. Тут так: об'явився — й шабаш. Аби тільки за бідний клас стояв. Такий совіцький закон є... І не думайте, не простий собі закон, а секретний і вроді воєнний...

Г о д о в а н и й. Так це ти об'явився ревкомом?

К о п и с т к а. Еге ж!

Г о д о в а н и й. Ти?

К о п и с т к а. От чудак, ще й питаєш... Та кому ж і об'явитися, як не нам?.. Ну, подумай! Не станеш же ти, чи Г и р я, чи там дід Онисько ревкомом, коли по закону вам не полагається...

Г о д о в а н и й, (аж очі налилися кров'ю, засіпалися губи). Та це ти думаєш ще раз заступити нам дорогу?.. Граждани, люди!.. Та доки ще він буде!..

Г и р я (спинив Годованого). Постривай! Не треба сварки... Хай покаже, який він ревком. (Тоді до Копистки). Ну, що ж! Обібрався грибом, то лізь у козуб. Ось народ привів людоїдів. Скажи, що з ними робитимеш? (До людей). Посторонiться трошки! Хай людоїди вийдуть наперед, щоб їх ревком побачив.

Д і д з ц і п к о м. От до чого призвело більшовицькеє движеніє! Людоїдство повелося!.. Ну, що тепер скажеш, товаришу ревком?

К о п и с т к а. А от розпитаюся, тоді й скажу. Ану цитьте! До порядку! Діду, одступіться трошки назад!..

Д і д з ц і п к о м. Годі вже наставляти на порядок! Бо вже допорядкувалися, годі!..

К о п и с т к а. Вам, діду, слова не дадено!

Д і д з ц і п к о м. І просить тебе не стану. Захочу сказати, то скажу, ще й в очі плюну. Отак!.. (Та й плюнув на Копистку).

К о п и с т к а (не зворухнувся. Вийняв кисет. Закурив). Товаришу секретар! Впишіть цього факта в протокол. А резолюція трошки згодом вийде...(До натовпу). Зараз ревком править засідання. Якщо маєте щось сказати, то кажіть по-людському! А плювати тепер і на долівку заборонено...

Г о д о в а н и й. А людей їсти у вас заборонено?

Г и р я. Ось тихо, граждани!.. (До Копистки). Сьогодні люди довідались, що оцей чоловік, Л а р и в о н , порізав дітей... Аж три тижні оця женщина, О р и н а, сказать би, мати, варила й смажила вночі своїх діток м'ясо. Маслаки ось у ряднині — речовий доказ... Тепер народ привів їх до розправи, щоб судити. Правду я кажу, граждани?

Г о м і н (грізно): — Авжеж, правду!

— Гола правда!

Г и р я. Суди ж їх, коли ти ревком! При всіх суди, при людях, щоб кожне бачило й чуло, як судить ревком людоїдів... А тоді й ми своє слово скажемо...

Д і д з ц і п к о м. Та хіба в їх суд є? Більшовицьке движеніє, та й усе!.. Нема бога, нема царя — нема й суда, щоб ти знав!..

К о п и с т к а. Скажи, Орино, ти їла своїх дітей м'ясо? Правду кажи, не бійся!

О р и н а (чудно якось посміхаючись). Їстоньки хотілось. Дуже хотілось. Я прийшла увечері додому, аж Маринка померла. А Л а р и в о н , дай бог йому здоров'ячка, й показує: або всім помирати, або давайте по шматочку їсти Маринку...

К о п и с т к а. Виходить, ви їли мертвих дітей?

О р и н а. Авжеж, мертвеньких! Мертвеньких, мертвеньких... Л а р и в о н , спасибі йому, нагострив ножа... А я стала до ікони, помолилася. І боженька бачив, як Л а р и в о н різав, а нічого не сказав. Тільки осміхнувся... (Засміялась тихим напівбожевільним сміхом). Я їстоньки дуже хотіла, аж в голові каламутилось... Я в печі запалила, пополоскала гарненько, чистенько.

К о п и с т к а (аж хитнувся). Що пополоскала?

О р и н а. Маринку, мою донечку... Хоч їстоньки дуже хотілося, проте я в той вечір Маринки не їла. Л а р и в о н їв і дітям давав. Тільки солі не було... Без солі бідненькі їли... Без солі — без солі...

З натовпу гомін.

Г о д о в а н и й. Брешеш, і ти їла! Троє діток було — і всіх поїла! Ось у ряднині кістки...

О р и н а. Авжеж, кістки. (Махнула кудись рукою). І там кістки, і скрізь-скрізь кістоньки-кістоньки... Учора в церкві, думала, свічки горять, аж то кістки... такі жовтенькі, як у Маринки... Ій-бо... Стирчать і сяють...

Г и р я (до всіх). Чуєте? Вона призналась, вона не криється. Ось тихо! Даймо тепер ревкомові слово! Хай він перший скаже, якою карою покарати людоїдів... Ну, Копистко?

З натовпу підхопили:

— Кажи!

— Говори!

— Суди!

К о п и с т к а. Ось що я скажу! Не мені й не вам їх судити...

Г и р я. Он як!..

К о п и с т к а. Не мені, кажу, і не вам, бо ми не спеціальнії люди. До повіту треба вдаритися, щоб приїхала комісія, бо до цього діла треба таких суддів, щоб на голову спеціальні були...

Г о д о в а н и й. Ага! Он куди він гне... Га?

К о п и с т к а. А ти як думав: трах-тара-рах — і весь суд? А може, вони з голоду розум втеряли і треба, щоб доктор їм у голову заглянув. Як там і що... Може, у їх щось не в порядку, і тоді хто за це одвітить?..Та ще й незвісно, що в повіті скажуть, як дознають, що в нас таке лихо повелося. А дознають!..

Г и р я. Виходить, що ревком не в силах людоїдів судити?

К о п и с т к а. Ревком зараз візьме їх під арешт і негайно сповістить у повіт... Товаришу секретар! Напишіть у повіт циркуляра, щоб зараз, негайно...

Г и р я (перебив). Виходить, що ревком за людоїдів?

К о п и с т к а. Підожди!..

Г и р я. Аякже: де б вивести зараз людоїдів отуди до канави та повбивати, а ти їх під арешт, годуватимеш, та ще й доктора до них?.. Оце суді Оце ревком, я вам скажу! (До юрби). Бачили? Чули?

Д і д з ц і п к о м. Погибаємо! Од більшовицького движенія погибаємо!

Г о л ос . Повбивати їх... Людоїдів і ревкома разом!.. Щоб не було!..

Щ е г о л о с и. Повбивати, як собак!

З л и й г о л о с. Мало повбивати! Бо собака, як голодна, то лежить і здохне, а не з'їсть своїх дітей... Живих закопати їх в землю, ось що я скажу!

Г о д о в а н и й. Хто за те, щоб повбивати людоїдів, хай підніме руку!.. Раз, два, три, чотири... сім... десять-тринадцять... Всі, як один!

З л и й г о л о с. І Копистку з ними.

Галас, вигуки, аж затанцювали:

— І Копистку!

— Увесь ревком!

Г о д о в а н и й. Хто за те, щоб і Копистку та й цього парубійка з ними? (Показав на Васю). Раз, два, три... п'ять... сім... десять... Всі, як

один! Так! І хто за те, щоб це діло зробити по-воєнному, одним заходом, зараз?.. Раз, два, три... сім... дев'ять... Всі, як один!..

З л и й г о л о с. Та годі щитати! Виводь їх! До канави!..

В юрбі закричали, замахали руками, ціпками:

— В'яжи!

— Давай мотузка!..

Г и р я (виступив). Іще, граждани, забулися!.. Нам треба нову власть обрати! Чуєте? Я думаю так: Годованого на предсідателя, а за секретаря...

Г о д о в а н и й. Та кого ж, як не Пантелеймона Петровича! Панька!..

Та вже їх ніхто не слухав. В'язали Копистку.

Виводили Васю, Орину, Л а р и в о н а. Д і д з ц і п к о м шматував і топтав протокола.

5

Вивели їх на вигін до канави. Поставили вряд. Гомін, вигуки вщухли.

Г и р я (виступив наперед). Ну, чого ж ми стали?.. Кінчаймо?

Юрба завагалася. Г и р я знов:

— Ну от... Привели, а самі поставали... Треба ж той... Ну?.. (Усміхнувся, скривившись). Не молиться ж на їх!.. Ану-ну? Хто перший, починай!

Юрба зворухнулась і знову стала.

Та невже ніхто не наважиться, га? Все одно назад вже не можна. Раз почали... Граждани!

Г о д о в а н и й (годі). Господи благослови! Я первий піднімаю руку... (Вийняв з-під поли обріза, повернувся до Гирі). По одному чи всіх підряд будемо?

Г и р я. Як хочеш... Я ж не вмію стріляти.

Г о д о в а н и й. Доведеться по одному... там за канавою... (Гукнув на юрбу). Ану розступіться, граждани!.. Дайте дорогу... (Смикнув Л а р и в о н а). Ходім, ти!.. (Повів його, взявшись за кінчик пов'язаного мотуза).

Юрба загомоніла і втихла.

Кожне стежило. очима, як заводив Г о д о в а н и й глухонімого за канаву, як спинив його й наказав стати на коліна.

Чулося звідти: "Стань навколішки! Ну?.. Чуєш?.. Отак, дивись. Отак!.."

Х т о с ь (тоді в натовпу). Навіщо він його навколішки?

Д р у г и й. Щоб краще вцілити... Третій (не одводячи очей). Цитьте! В юрбі. Цитьте!.. Цитьте!..

Юрба завмерла. Гримнув вистріл.

У Копистки впав з голови картузик. Вася заплющив очі.

Юрба ожила, вибухла гомоном, криками:

— Попав!

— Як у серце вліпив!..

— Дивись, кров он...

Х т о с ь (аж підскочив). Так його!

Ю р б а (раптом подалася назад): — Дивись, він встає!

— Живий!..

— Лізе!

Д і д з ц і п к о м. Його куля не візьме.

Дехто взявся тікати. Ще раз бахнув вистріл. Втікачі спинились:

— Упав! Упав!

— Тепер вже капут йому!.

— Ні, дивись, ще встає...

Д і д з ц і п к о м. Кажу, куля не візьме! Свяченим ножем дорізати треба!.. Свяченим, щоб ти знав!..

6

Прискочив Го д о в а н и й.

— Дайте сокиру!.. Добити треба!

Ю р б а підхопила:

— Сокиру сюди!

— Авжеж, сокирою требаї

Подали сокиру. Г о д о в а н и й вихопив з рук. Хтось до його, нетерпляче:

— Дай я!

Д р у г и й. Ось я! Третій. Я! Я!

Вчепилися в сокиру.

— Пусти!

— Ти пусти!

З ю р б и. Пустіть! Нехай один хто...

— Один нехай!

Х т о с ь (тоном філософа). Ну й народ у нас! І тут один в одного з-під рук вихоплює.

Г о д о в а н и й. Пустіть, я самі (Побіг за канаву).

За ним посунулась сп'яніла од крові юрба.

О р и н а (безтямно). Ху, мухи... (Замахала руками). Мухи... Нічого не видно... Одгоніте ж мух!.. Одгоніте-одгоніте!..

У Васі зацокотіли зуби.

— Дядю Мусію! Отак вони і нас... вбиватимуть.

К о п и с т к а. Ось зараз, синок... Прийдуть наші, синок... П а р а с к а ж побігла. Та ось і вона!... Ось!..

7

Прибігла П а р а с к а. Хустка злізла, от-от упаде:

— Мусію! Що ж це таке, Мусію?!

К о п и с т к а (здвигнувся, повів головою). Ша!.. Кажи тихо!.. Покликала?

П а р а с к а. Не докликалась!

К о п и с т к а. Клименко Захар?

П а р а с к а. Учора пішов в поле корінці копати, нахилився й помер...

К о п и с т к а. А Хурса?..

П а р а с к а. Хурса на печі помер...

К о п и с т к а. Та ти всіх оббігала?.. А Барили, Сирота Юхим, Золото Мойша?..

П а р а с к а. Всіх! Барили десь подалися в город. Сирота п'ятий день у хаті мертвий лежить... (Та й замовкла).

К о п и с т к а (по паузі). Ти ось що, Параско

Па р а с к а. Ну?

К о п и с т к а. Скрути мені цигарку... Кисет отут... у правій кишені... і сірнички...

Взялася П а р а с к а крутити цигарку. Пальці тремтять.

— Мусію! Знаєш, що я надумала?

К о п и с т к а. Не розсипай!..

П а р а с к а. Я з тобою стану... Нехай вбивають разом!

К о п и с т к а. Ти ось що... Ти зараз катай в город!.. Ярком, понад греблею, щоб не побачили.

П а р а с к а. Годі! Нікуди я не піду!..

К о п и с т к а. Не заводь преній! Звістку даси, за свідка на суді будеш...

П а р а с к а. Мусійчику!..

К о п и с т к а. Мерщій крути!.. За свідка, кажу, будеш!.. Про все розкажеш, як і що... Скажеш — протоколе порвали.

З-за канави почулося:

— Готовий!.. Ведіть тепер Копистку!

Крикнуло кілька голосів:

— Копистку!

— Подай Копистку!

К о п и с т к а (до Параски). Запали!..

Запалила П а р а с к а цигарку, потягла, дала чоловікові,.

Ну, гляди ж мені... щоб дійшла благополучно!.. Йди! Біжи, а то...

Насунулась юрба. Повели Мусія Копистку. Тоді В а с я немов виріс:

— Стійте! Ось і я з ним... Стійте, кажу! Дядю Мусію, підождіть! Бо як же я без вас буду?.. (Побіг спотикаючись до Копистки).

Кинулась була й П а р а с к а, та спинилась.

Підняла з землі Мусієвого картузика, притулила до уст, до грудей, заплакала і вже взялася бігти, аж тут зацокотіло, загуркотіло десь недалеко возом.

П а р а с к а замахала руками, крикнула:

— Серього! Серього! Ось сюди, Серього!.. Хтось (злякано крикнув). С м и к вернувся! Серьога! Предсідатель!..

Юрбу мов заціпило. І раптом кілька чоловік вдарилось тікати. Зчинилась паніка.

8

З'явився С м и к. За ним продармієць з рушницею.

Побачивши все, кинулись за канаву. П а р а с к а попереду:

— Мусію! Ось Серьога!.. Стій!.. Не стріляй!..

Юрба кинулась врозтіч.

І в цей час, коли все рухалось, бігло, одна О р и н а зосталась на тім місці, де й стояла.

Бурмотіла. Махала перед очима руками.

9

Повернулись од канави: С м и к, К о п и с т к а, П а р а с к а, В а с я, дехто з людей.

С м и к. Учора б приїхав, та вісь заломилась... Хліба привезли, Мусію!.. Не тільки їсти, а й сіяти буде! Ще пришлють... Та як все це вийшло? Як почалося? Мусію, га?

П а р а с к а. Підожди, дай йому до тями дійти. (До чоловіка). Ось картуз, Мусію!.. Та я сама надіну! (Наділа на Копистку картузика).

Він приправив його, потому закурив, цвіркнув і, немов нічого не було з ним, спитав С м и ка:

— А скільки пудів хліба?

С м и к. Три хури!.. Дев'яносто сім пудів... іще дадуть, на оранку, бо дивись, вже весна...

10

Продармієць привів Гирю й Годованого.

Завіса